

(इंग्रजीमध्ये टंकलिखित केलेल्या न्यायनिर्णयाचा मराठी अनुवाद)

द एनिमल वेलफेअर बोर्ड ऑफ इंडिया (भारतीय पशु कल्याण मंडळ)

विरुद्ध

युनियन ऑफ इंडिया आणि इतर

(रिट याचिका (दिवाणी) क्रमांक २३/२०१६)

१८ मे २०२३

[न्यायमूर्ती के. एम. जोसेफ, न्यायमूर्ती अजय रस्तोगी, न्यायमूर्ती अनिरुद्ध बोस,

न्यायमूर्ती हषिकेश राॅय आणि न्यायमूर्ती सी. टी. रविकुमार]

प्राण्यांना क्रूरतेने वागवण्यास प्रतिबंध करण्याबाबत अधिनियम, १९६० - प्राण्यांना क्रूरतेने वागवण्यास प्रतिबंध करण्याबाबत (तामिळनाडू सुधारणा) अधिनियम, २०१७ - प्राण्यांना क्रूरतेने वागवण्यास प्रतिबंध करण्याबाबत (महाराष्ट्र सुधारणा) अधिनियम, २०१७ - प्राण्यांना क्रूरतेने वागवण्यास प्रतिबंध करण्याबाबत (कर्नाटक दुसरी सुधारणा) अधिनियम, २०१७ - असे सांगण्यात आले की : तीन राज्यांच्या सुधारणा अधिनियमाद्वारे सादर करण्यात आलेल्या जल्लीकट्टू, कंबाला आणि बैलगाडी शर्यत या संज्ञांमध्ये त्यांचा वापर करण्याच्या किंवा सादर करण्याच्या पद्धतीत लक्षणीय बदल झाला आहे आणि ए. नागराजाचा निकाल देताना अस्तित्वात असलेल्या वास्तविक परिस्थितीची तुलना सध्याच्या परिस्थितीशी केली जाऊ शकत नाही- सर्वोच्च न्यायालय या निष्कर्षावर येऊ शकत नाही की बदललेल्या परिस्थितीत, या खेळांचे आयोजन करताना बैलांना अजिबात वेदना किंवा त्रास होणार नाही-परंतु न्यायालय यात

समाधानी आहे की वेदनादायक पद्धतींचा मोठा भाग, ज्या प्रकारे हे तीन खेळ सुधारणा पूर्व कालावधीत सादर केले गेले होते, त्या पद्धती या वैधानिक संलेखांच्या परिचयामुळे मोठ्या प्रमाणात सौम्य झाल्या आहेत.

प्राण्यांना क्रूरतेने वागवण्यास प्रतिबंध करण्याबाबत अधिनियम, १९६० - प्राण्यांना क्रूरतेने वागवण्यास प्रतिबंध करण्याबाबत (तामिळनाडू सुधारणा) अधिनियम, २०१७ - तामिळनाडू सुधारणा अधिनियम भारतीय राज्यघटनेच्या सातव्या अनुसूचीतील तिसऱ्या यादीतील १७ व्या परिच्छेदाशी, तत्व आणि सार स्वरूपात, सुसंगत आहे का, किंवा तो प्राण्यांप्रती क्रूरता आणखी वाढवतो आणि टिकवून ठेवतो; आणि म्हणून, तो प्राण्यांना क्रूरतेने वागवण्यास प्रतिबंध करण्याचा उपाय आहे असे म्हटले जाऊ शकते का? हे राज्य सूचीतील कोणत्याही नोंदींशी किंवा समवर्ती सूचीतील नोंद १७ शी संबंधित नसलेले आभासी विधिविधान आहे का - असे सांगण्यात आले की : तामिळनाडू सुधारणा अधिनियम हा आभासी विधिविधानाचा भाग नाही-तो भारतीय राज्यघटनेच्या सातव्या अनुसूचीतील तिसऱ्या यादीतील १७ व्या परिच्छेदाशी, तत्व आणि सार स्वरूपात, संबंधित आहे - तो संबंधित खेळांमधील प्राण्यांवरील क्रूरता कमी करतो आणि एकदा सुधारणा अधिनियम, त्याच्या नियम आणि अधिसूचनेसह लागू झाल्यानंतर, अधिनियम १९६० च्या कलम ३, ११ (१) (अ) आणि (एम) द्वारे निराकरण करण्याचा प्रयत्न केल्या जाणाऱ्या अपकृत्यात गोवंशीय खेळ येणार नाहीत.

प्राण्यांना क्रूरतेने वागवण्यास प्रतिबंध करण्याबाबत अधिनियम, १९६० - प्राण्यांना क्रूरतेने वागवण्यास प्रतिबंध करण्याबाबत (तामिळनाडू सुधारणा) अधिनियम, २०१७ - तामिळनाडू सुधारणा अधिनियमात असे म्हटले आहे की ते तामिळनाडू राज्याचा सांस्कृतिक वारसा जतन करण्यासाठी आहे-आक्षेपित तामिळनाडू सुधारणा अधिनियम हा तामिळनाडू राज्याच्या

लोकांच्या सांस्कृतिक वारशाचा भाग असल्याचे म्हटले जाऊ शकते का जेणेकरून भारतीय राज्यघटनेच्या कलम २९ चे संरक्षण मिळेल-असे सांगितले आहे की : जल्लीकटू हा गोवंशीय खेळांचा एक प्रकार आहे-तो तामिळनाडू राज्यात किमान गेल्या काही शतकांपासून सुरू आहे-परंतु हा तामिळ संस्कृतीचा अविभाज्य भाग बनला आहे की नाही, यासाठी अधिक तपशीलवार धार्मिक, सांस्कृतिक आणि सामाजिक विश्लेषणाची आवश्यकता आहे, जो एक असा अभ्यास आहे जो न्यायव्यवस्थेद्वारे केला जाऊ शकत नाही-तामिळनाडू सुधारणा अधिनियम एखाद्या विशिष्ट राज्याचा सांस्कृतिक वारसा जतन करण्यासाठी आहे की नाही हा एक वादग्रस्त मुद्दा आहे ज्याचा निकाल लोकसभेत लावणे आवश्यक आहे-हा न्यायालयीन चौकशीचा भाग नसावा-हा प्रश्न रिट कार्यवाहीमध्ये निर्णायकपणे निर्धारित केला जाऊ शकत नाही-तथापि, विधिमंडळाद्वारे याचा अभ्यास आधीच हाती घेण्यात आला आहे आणि जल्लीकटू हा तामिळनाडूच्या सांस्कृतिक वारशाचा भाग असल्याचे आढळून आले आहे, न्यायालय या दृष्टिकोनात व्यत्यय आणणार नाही.

प्राण्यांना क्रूरतेने वागवण्यास प्रतिबंध करण्याबाबत अधिनियम, १९६० - प्राण्यांना क्रूरतेने वागवण्यास प्रतिबंध करण्याबाबत (तामिळनाडू सुधारणा) अधिनियम, २०१७ - तामिळनाडू सुधारणा अधिनियम, तत्व आणि सार स्वरूपात, बैलांच्या मूळ जातीचे अस्तित्व आणि कल्याण सुनिश्चित करण्यासाठी आहे का? हे अधिनियम, तत्व आणि सार स्वरूपात, भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद ४८ शी संबंधित आहे का-असे सांगितले आहे की : बैलांच्या स्थानिक जातींचे अस्तित्व आणि कल्याण सुनिश्चित करण्यासाठी तामिळनाडू सुधारणा अधिनियम तत्व आणि सार स्वरूपात नाही - हे अधिनियम भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद ४८ शी देखील संबंधित नाही - या सुधारणा अधिनियमाचा प्रसंगोपात्त परिणाम विशिष्ट प्रकारच्या बैलांच्या

जातीवर पडू शकतो आणि शेतीच्या कामांवर परिणाम करू शकतो, परंतु, तत्व आणि सार स्वरूपात, हे अधिनियम भारतीय राज्यघटनेच्या सातव्या अनुसूचीतील तिसऱ्या यादीतील १७ व्या परिच्छेदाशी संबंधित आहे. प्राण्यांना क्रूरतेने वागवण्यास प्रतिबंध करण्याबाबत अधिनियम, १९६० - प्राण्यांना क्रूरतेने वागवण्यास प्रतिबंध करण्याबाबत (तामिळनाडू सुधारणा) अधिनियम, २०१७ - तामिळनाडू सुधारणा अधिनियम अनुच्छेद ५१ ए (जी) आणि ५१ ए (एच) च्या विरोधात जातो का आणि त्यामुळे तो अवास्तव आणि भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद १४ आणि २१ चे उल्लंघन करणारा असल्याचे म्हटले जाऊ शकते का - असे सांगितले आहे की :

तामिळनाडू सुधारणा अधिनियम अनुच्छेद ५१-ए (जी) आणि ५१-ए (एच) च्या विरोधात जात नाही आणि भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद १४ आणि २१ च्या तरतुदींचे उल्लंघन करत नाही.

प्राण्यांना क्रूरतेने वागवण्यास प्रतिबंध करण्याबाबत अधिनियम, १९६० - प्राण्यांना क्रूरतेने वागवण्यास प्रतिबंध करण्याबाबत (तामिळनाडू सुधारणा) अधिनियम, २०१७ - आक्षेपित तामिळनाडू सुधारणा अधिनियम हा ए. नागराजामधील निकाल आणि वरील दाव्यातील दिनांक १६. ११. २०१६ रोजीच्या पुनर्विलोकन निकालाच्या थेट विरुद्ध आहे का आणि उपरोक्त दोन निकालांमध्ये दर्शविलेल्या उणीवांवर तामिळनाडू विधिमंडळाने आक्षेपित तामिळनाडू सुधारणा अधिनियम लागू करून मात केली असे म्हटले जाऊ शकते का-असे सांगितले आहे की :

तामिळनाडू सुधारणा अधिनियमासह त्या आधारे तयार केलेले नियम ए. नागराजाच्या प्रकरणातील न्यायनिर्णयाच्या मापदंडाच्या आणि ए. नागराजाच्या निर्णयावर पुनर्विलोकन याचिका फेटाळणाऱ्या या न्यायालयाच्या दिनांक १६. ११. २०१६ रोजीच्या निर्णयाच्या थेट विरोधात नाही, कारण उपरोक्त दोन निकालांमध्ये दर्शविलेल्या उणीवा राज्य सुधारणा अधिनियमासह त्या आधारे तयार केलेल्या नियमांद्वारे दूर केल्या गेल्या आहेत.

भारतीय राज्यघटना-अनुच्छेद ४८ - प्राण्यांच्या हक्कांना मान्यता देणे-भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद ४८च्या आधारे, जे मूलतः कायदेकर्त्यासाठी राष्ट्रीय मार्गदर्शक तत्त्वे म्हणून काम करते, दुहेरी मार्ग नियोजित करण्यात आला आहे-पहिला म्हणजे आधुनिक आणि वैज्ञानिक आधारावर शेती आणि पशुसंवर्धन आयोजित करण्याचे राज्यावर कर्तव्य लादणे-दुसरा म्हणजे जातींचे संवर्धन आणि सुधारणा करण्यासाठी पावले उचलणे आणि गायी आणि वासरे आणि इतर दुभती आणि (शेतीस उपयोगी) भार वाहून नेणाऱ्या गुरांच्या कत्तलीवर बंदी घालणे या राज्याच्या कर्तव्यावर भर देणे.

संदर्भित प्रश्नांना उत्तरे देताना न्यायालयाने असे सांगितले की :

१. प्राण्यांना मूलभूत अधिकार देण्यासंदर्भातच्या प्रश्नावर कोणतेही पूर्वोदाहरण नाही.ए. नागराजाच्या प्रकरणातील विभागीय खंडपीठाने देखील प्राण्यांना मूलभूत अधिकार आहेत असे नमूद केलेले नाही. या प्रस्तावाचे परिक्षण करण्यासाठी उपलब्ध असलेले एकमेव साधन म्हणजे भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद १४ मधील तर्कसंगततेच्या आधारावर तीन सुधारणा अधिनियमांचा अर्थ लावणे. घटनेच्या अनुच्छेद १९ मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे, अनुच्छेद २१ अंतर्गत नागरिकापेक्षा व्यक्तीला संरक्षण देण्यात आले असले तरी, बैलांना या संरक्षित यंत्रणेत आणण्यासाठी न्यायालयीन साहसवादाचा प्रयत्न करणे शहाणपणाचे ठरणार नाही. भटक्या बैलाला जबरदस्तीने रस्त्यावरून ताब्यात घेतल्याने हेबियस कॉर्पसची घटनात्मक रिट उत्पन्न होऊ शकेल की नाही याबद्दल आम्हाला शंका आहे. ए. नागराजा प्रकरणाच्या निर्णयात, प्राण्यांच्या वैधानिक हक्कांना मूलभूत अधिकार क्षेत्रात उंचावण्याचा प्रश्न सल्लागार स्तरावर सोडण्यात आला आहे किंवा न्यायिक सूचना म्हणून तयार करण्यात आला आहे.हे

न्यायालय त्यापलीकडे जाऊ इच्छित नाही आणि ही प्रक्रिया योग्य विधिमंडळाद्वारे विचारात घेण्यास सोडू इच्छित नाही. या न्यायालयाला असे वाटत नाही की घटनेचे अनुच्छेद १४ कोणत्याही प्राण्याला व्यक्ती म्हणून लागू केले जाऊ शकते. जरी आपण प्राणी कल्याण कायद्याच्या तरतुदींची चाचणी करू शकतो, तरी ती एखाद्या मनुष्याच्या किंवा प्राणी कल्याणाचे समर्थन करणाऱ्या कायदेशीर व्यक्तीच्या सांगण्यावरून असेल.[परिच्छेद 24] [464-बी-एफ]

२. या प्रश्नावर निश्चित निष्कर्षपर्यंत पोहोचण्यासाठी, पुराव्यासाठी काही प्रकारची तपासणी आवश्यक होती. एखादी विशिष्ट घटना किंवा क्रिया किंवा विधी एखाद्या समुदायाची किंवा प्रदेशाची संस्कृती किंवा परंपरा तयार करतात की नाही हे ठरवणे देखील न्यायालयाचे अधिकारक्षेत्र नाही. परंतु जर दीर्घकालीन परंपरा कायद्याच्या विरोधात गेली, तर न्यायालयांना स्पष्टपणे कायद्याची अंमलबजावणी करावी लागेल. मात्र, पक्षकारांची बाजू मांडणाऱ्या विद्वान वकिलांनी आपापल्या भूमिकेचे समर्थन करण्यासाठी विविध प्राचीन ग्रंथ आणि आधुनिक साहित्य उद्धृत केले आहे. जनहित याचिकांमध्ये, या न्यायालयाने उपलब्ध विश्वसनीय साहित्याद्वारे काही सामाजिक किंवा आर्थिक परिस्थितीचे आकलन करण्यासाठी योग्य दाव्याचा आग्रह न धरता या प्रकारच्या विषयांवर निष्कर्षपर्यंत पोहोचण्याची प्रथा विकसित केली आहे. नागराजा प्रकरणाच्या बाबतीत परिच्छेद ५३ आणि ७३ मध्ये, ही प्रथा केंद्रीय कायद्याच्या तरतुदींना आक्षेपार्ह असल्याबद्दल न्यायिक निर्धारण आहे. पारंपरिक किंवा सांस्कृतिक कार्यक्रमाद्वारे कायद्यातील तरतुदी अधिलिखित केल्या जाऊ शकत नाहीत याची पुनरावृत्ती करणे क्षुल्लक ठरेल. अशा प्रकारे, हे न्यायालय याचिकाकर्त्यांचा युक्तिवाद स्वीकारते की ए.

नागराजाच्या प्रकरणातील निर्णय जेव्हा संबंधित वेळी देण्यात आला होता, तेव्हा ज्या पद्धतीने जल्लीकट्टू सादर करण्यात आला होता, त्याने १९६० च्या अधिनियमांचे उपरोक्त तरतुदींचे उल्लंघन केले होते आणि त्यामुळे अशा खेळांचे आयोजन करण्यास परवानगी नव्हती. [परिच्छेद २७] [४६५ -ए-डी]

३. तामीळनाडू सुधारणा अधिनियमात अशी अट घालण्यात आली आहे की राज्य सरकारने तयार केलेल्या अशा नियम आणि विनियमांच्या अधीन राहून जल्लीकट्टू आयोजित करण्यास परवानगी दिली जाईल. महाराष्ट्र अधिनियमाचे कलम ३८-बी केंद्र सरकारने बनवलेल्या नियमांनुसार राज्याला नियम बनवण्याचे अधिकार प्रदान करते. हे दोन्ही कायदे आपापल्या राज्यांमध्ये १९६० च्या अधिनियमाचा भाग बनले आहेत आणि विशेषतः राज्यांना नियम बनवण्याचे अधिकार प्रदान करतात आणि तसे नियम तयार केले गेले आहेत. अशा परिस्थितीत, पीयरलेस जनरल फायनान्स अँड इन्व्हेस्टमेंट कंपनी लिमिटेडच्या प्रकरणात या न्यायालयाने दिलेल्या निर्णयानुसार, आमचे मत असे आहे की हे नियम त्यांच्या योग्य अन्वयार्थासाठी सुधारणा अधिनियमांसह वाचावे लागतील. कर्नाटक सुधारणा अधिनियमाचा विचार करता, सुधारणेनंतर मुख्य कायद्यातील कलम ३ (२) लागू केल्यामुळे कंबाला आयोजित करण्यासाठी दोन नवीन निर्बंध लादण्यात आले आहेत. या अटी कंबाला खेळवल्या जाणाऱ्या प्राण्यांचे मालक असलेल्या व्यक्तीकडून प्राण्यांना होणाऱ्या अनावश्यक वेदना किंवा त्रासास प्रतिबंध करतात आणि राज्य सरकारच्या अधिसूचनेद्वारे निर्देशित केलेल्या अटींच्या अधीन राहून अशा प्रथा तयार करतात. तामीळनाडू आणि महाराष्ट्राच्या सुधारणा अधिनियमांचे वाचन करताना आम्ही आधी व्यक्त केलेल्या त्याच सादरीकरणाच्या आधारे, आमच्या मते कर्नाटक

राज्याने जारी केलेल्या अधिसूचनेला नियमांसारखाच दर्जा दिला पाहिजे आणि सुधारित कायद्यांचा अविभाज्य भाग म्हणूनही त्याचा अभ्यास केला पाहिजे. सुधारणा अधिनियम या नियमांपासून आणि अधिसूचनेपासून वेगळे केले जाऊ नये, कारण याचिकाकर्त्याच्या दाव्याचे परीक्षण करताना त्यांच्या खऱ्या व्याप्तीचे आकलन केले गेले आहे की, या नियमांपासून वेगळे विश्लेषण केलेले सुधारणा अधिनियम आणि अधिसूचना ए. नागराजाच्या बाबतीत या न्यायालयाच्या निष्कर्षांच्या विरुद्ध असतील. [परिच्छेद २९] [४६६-एफ-एच; ४६७-ए-सी]

४. तीन राज्यांच्या सुधारणा अधिनियमांद्वारे सादर करण्यात आलेल्या जल्लीकट्टू, कंबाला आणि बैलगाडी शर्यत या संज्ञांमध्ये त्यांचा वापर करण्याच्या किंवा सादर करण्याच्या पद्धतीत लक्षणीय बदल झाला आहे आणि ए. नागराजाचा निकाल देताना अस्तित्वात असलेल्या वास्तविक परिस्थितीची सध्याच्या परिस्थितीशी तुलना केली जाऊ शकत नाही. हे न्यायालय असा निष्कर्ष काढू शकत नाही की बदललेल्या परिस्थितीत, या खेळांचे आयोजन करताना बैलांना अजिबात वेदना किंवा त्रास दिला जाणार नाही. परंतु या न्यायालयाचे समाधान झाले आहे की, सुधारणेपूर्वीच्या काळात हे तीन खेळ ज्या पद्धतीने खेळले गेले होते, त्यानुसार वेदनादायक पद्धतींचा मोठा भाग या वैधानिक साधनांच्या परिचयामुळे मोठ्या प्रमाणात सौम्य झाला आहे. प्रत्यक्षात या कल्याणकारी उपाययोजनांचा अवलंब केला जाऊ शकत नाही आणि जी व्यवस्था प्रचलित होती ती चालू ठेवता येईल, असा युक्तिवाद मांडण्यात आला. तथापि, कायद्याचा गैरवापर किंवा आज्ञाभंगाच्या भीतीमुळे तो रद्द केला पाहिजे या गृहीतकावर हे न्यायालय न्यायिक अधिकाराचा वापर करण्यास पुढे जाऊ शकत नाही. सुधारणेनंतर तिन्ही गोवंश

खेळ त्यांच्या कामगिरीमध्ये आणि सरावात भिन्न स्वरूप धारण करतात आणि या कारणांमुळे हे न्यायालय याचिकाकर्त्यांचा युक्तिवाद स्वीकारत नाही की सुधारणा अधिनियम हे केवळ न्यायिक निर्णयाला मागे टाकण्यासाठी वरवरच्या बदलासह आभासी विधिविधानाचा एक भाग होते. एकदा सुधारित कायदे संबंधित नियम किंवा अधिसूचनेसह वाचले की, ते केंद्रीय कायद्यावर अतिक्रमण करत असल्याचे या न्यायालयाला आढळत नाही. उत्तरवादींनी त्यांच्या भूमिकेचे समर्थन करण्यासाठी अधिकाऱ्यांच्या मोठ्या गटाचा हवाला दिला आहे की ही आभासी विधिविधानांची प्रकरणे नाहीत परंतु हे न्यायालय या सर्व निकालांचा वैयक्तिकरित्या संदर्भ घेणे आवश्यक मानत नाही कारण हे न्यायालय या क्षेत्राचा समावेश असलेल्या विविध वैधानिक संलेखांचे विश्लेषण केल्यानंतर या निष्कर्षावर पोहोचले आहे.[परिच्छेद ३०]

[४६७-डी-एच; ४६८-ए]

५. हे सुधारणा अधिनियम अवाजवी असल्याबद्दल रद्द केले जाऊ शकतात का?अशी अनेक प्रकरणे आहेत ज्यात या आधारावर कायदे अवैध ठरवण्यात आले आहेत. सध्याच्या वादाच्या विषयाचा विचार करता, बैल एक वेगळी प्रजाती तयार करतात ज्याला घोड्यांऐवजी वापरले जाणारे शेतीउपयोगी किंवा ओझे वाहणारे प्राणी म्हणतात, जे धावण्यासाठी अनुकूल आहेत. परंतु हे न्यायालय असे म्हणण्यास नकार देते की बैलांना घोड्यासारखे धावण्याची नैसर्गिक क्षमता नसल्यामुळे, हंगामी आयोजित केलेले विषय-खेळ १९६० च्या अधिनियमाच्या तरतुदींच्या विरोधात मानले जातील. खरे तर, उत्तरवादींच्या वतीने असा युक्तिवाद करण्यात आला की या प्रकारच्या बैलांचे विशेषतः प्रजनन केले जाते आणि त्यांच्यात धावण्याची नैसर्गिक क्षमता असते. या

मुद्द्यावर विरोधी मते आहेत. परंतु या न्यायालयाच्या मते, भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद १४ मध्ये ज्या उपद्रवाला आळा घालण्याचा प्रयत्न केला आहे, त्यावर लक्ष वेधण्यासाठी विधिमंडळाने या बैलांच्या खेळांच्या संदर्भात कोणतेही अतार्किक वर्गीकरण केलेले नाही. विधिमंडळ अधिनियमाची वैधता अवास्तव असल्याच्या कारणावरूनही नाकारली जाऊ शकते. येथे अवास्तवपणाचा घटक असा आहे की येथे समाविष्ट असलेल्या गोवंशीय प्रजातींना प्रामुख्याने मनोरंजनाच्या उद्देशाने अनावश्यक वेदना आणि त्रास सहन करावा लागत आहे. परंतु १९६० च्या अधिनियमाने स्वतः अशा अनेक उपक्रमांचे वर्गीकरण केले आहे ज्यामुळे एखाद्या संवेदनशील प्राण्याला देखील वेदना आणि दुःख होते. [परिच्छेद ३१] [४६८ -ए-ई]

६. आय. एन. सक्सेना विरुद्ध मध्य प्रदेश राज्य या प्रकरणात या न्यायालयाने असे नमूद केले होते की राज्यघटनेतील विधिमंडळाच्या बाबींचा व्यापक विस्तारात अर्थ लावला गेला पाहिजे. १९६० चे संपूर्ण अधिनियम आणि तीन सुधारणांचे विषय थेट प्राण्यांवरील क्रूरता रोखण्याच्या प्रश्नाशी संबंधित आहेत. हा विषय ज्याच्याशी जोडला जाऊ शकतो अशा इतर कोणत्याही बाबींमध्ये नोंद नाही. अशा परिस्थितीत, हे न्यायालय याचिकाकर्त्यांचा हा युक्तिवाद फेटाळून लावते की राज्य विधिमंडळांना या सुधारणा आणण्याचे स्वाभाविकपणे अधिकारक्षेत्र नाही, ज्याला नंतर राष्ट्रपतींची संमती मिळाली. [परिच्छेद ३४] [४७०-E-F]

७. या सुधारणेनंतरही जल्लीकटू आणि इतर दोन उपक्रम हे तीन विधिमंडळांच्या कायदेशीर क्षमतेच्या पलीकडे असू शकतात का, असा प्रश्न पुढे येतो. या न्यायालयाने यापूर्वीच असे म्हटले आहे की तीन सुधारणा अधिनियम परिणामी नियम

किंवा अधिसूचनांसह एकत्र वाचावे लागतील. या न्यायालयाच्या दृष्टीकोनातून, एकदा अधिनियमांचा भाग मानले गेलेले हे नियम, या खेळांच्या आयोजनाच्या पद्धतीमध्ये बदल करतात आणि एकदा या तरतुदींची अंमलबजावणी झाली की, १९६०च्या अधिनियमाच्या उपरोक्त दोन तरतुदींद्वारे (म्हणजे कलम ३ आणि ११ (१) (ए) आणि (एम)) उपद्रवाला आळा घालण्याचा केलेला प्रयत्न यापुढे लागू होणार नाही. अशा प्रकारे, ए. नागराजाच्या निर्णयाला मागे टाकण्याचा प्रयत्न करणारे सुधारणा अधिनियम निरर्थक आहेत हा युक्तिवाद कायम ठेवला जाऊ शकत नाही कारण ज्या स्वरूपात आणि ज्या पद्धतीने आक्षेपार्ह कारवाया केल्या गेल्या त्या संदर्भात त्या निर्णयाचा आधार बदलण्यात आला आहे. [परिच्छेद ३५] [४७०-जी -एच ; ४७०-ए -बी]

८. आधीच चर्चा झालेल्या गोष्टींच्या प्रकाशात, या न्यायालयाने त्यांना पाठवलेल्या पाच प्रश्नांची उत्तरे खालील अटींमध्ये दिली:-

(i) तामिळनाडू सुधारणा अधिनियम हा आभासी विधिविधानाचा भाग नाही. हे भारतीय राज्यघटनेच्या सातव्या अनुसूचीतील तिसऱ्या यादीतील १७ व्या परिच्छेदाशी, तत्व आणि सार स्वरूपात, संबंधित आहे. यामुळे संबंधित खेळांमध्ये प्राण्यांवरील क्रूरता कमी होते आणि एकदा सुधारणा अधिनियम, त्यांचे नियम आणि अधिसूचना लागू झाल्यानंतर, उपरोक्त खेळ १९६०च्या अधिनियमाच्या कलम ३, ११ (१) (ए) आणि (एम) द्वारे उपद्रवाला आळा घालण्याचे केलेले प्रयत्न यापुढे लागू होणार नाहीत.

(ii) जल्लीकट्टू हा गोवंश क्रीडाप्रकाराचा एक प्रकार आहे आणि तामिळनाडू राज्यात किमान गेल्या काही शतकांपासून तो सुरू आहे, असे यापूर्वी जाहीर केलेल्या साहित्याच्या आधारे या न्यायालयाने मान्य केले आहे. या स्पर्धेत मूलतः एक बैल असतो

जो रिंगणात मुक्त केला जातो आणि सहभागी स्पर्धकांना खेळा मध्ये गुण मिळवण्यासाठी त्याचे कुबड पकडायचे असते.परंतु हे तामिळ संस्कृतीचा अविभाज्य भाग बनले आहे की नाही यासाठी अधिक तपशीलवार धार्मिक, सांस्कृतिक आणि सामाजिक विश्लेषणाची आवश्यकता आहे, जी एक अशी प्रक्रिया आहे जी न्यायपालिका हाती घेऊ शकत नाही.तामीळनाडू दुरुस्ती अधिनियम हा एखाद्या विशिष्ट राज्याचा सांस्कृतिक वारसा जतन करण्यासाठी आहे का, हा एक वादग्रस्त मुद्दा असून तो लोकसभेत (संसदेमध्ये) सोडवावा लागेल.हा न्यायालयीन चौकशीचा भाग असू नये आणि विशेषतः याचिकाकर्ते आणि प्रतिवादींनी उद्धृत केलेल्या मजकुराच्या स्वरूपात संबंधित प्रक्रिया आणि सामग्रीचा विचार करता, हा प्रश्न रिट कार्यवाहीमध्ये निर्णायकपणे निर्धारित केला जाऊ शकत नाही.कायदेशीर प्रक्रिया आधीच हाती घेण्यात आली असल्याने आणि जल्लीकट्टू हा तामिळनाडूच्या सांस्कृतिक वारशाचा भाग असल्याचे आढळून आल्याने, हे न्यायालय विधिमंडळाच्या या दृष्टिकोनात व्यत्यय आणणार नाही.जल्लीकट्टूचे सादरीकरण हा तामिळनाडू राज्यातील लोकांच्या सांस्कृतिक वारशाचा भाग नाही, हे ए. नागराजाच्या प्रकरणात प्रतिबिंबित झालेले मत हे न्यायालय स्वीकारत नाही.या निष्कर्षापर्यंत पोहोचण्यासाठी न्यायालयासमोर पुरेसे साहित्य होते असे या न्यायालयाला वाटत नाही.दुरुस्ती अधिनियमाच्या प्रस्तावनेत जल्लीकट्टू हा तामिळनाडूच्या संस्कृतीचा आणि परंपरेचा भाग असल्याचे वर्णन करण्यात आले आहे.ए. नागराजा ह्या प्रकरणाच्या बाबतीत, खंडन्यायपीठाला सांस्कृतिक दृष्टीकोन निराधार वाटला आणि बैलांना ज्या प्रकारे वेदना आणि त्रास दिला जातो त्याचा संदर्भ देत, खंडन्यायपीठाने असा निष्कर्ष काढला की अशा उपक्रमांमुळे १९६० च्या अधिनियमाच्या

कलम ३ आणि ११ (१) (क) आणि (ड) चे उल्लंघन होते. विशिष्ट प्राणी-खेळ हे एखाद्या प्रदेशाच्या किंवा समुदायाच्या सांस्कृतिक परंपरेचा भाग आहेत की नाही हे ठरवण्यासाठी विधिमंडळ ही राज्याची सर्वात योग्य शाखा आहे या आधारावर जरी हे न्यायालय पुढे गेले, तरी अशा सांस्कृतिक कार्यक्रमांमुळे किंवा परंपरेमुळे कायद्याचे उल्लंघन होत असल्यास दंडात्मक कार्यवाही केली जाईल. राज्याच्या सांस्कृतिक परंपरेचा भाग असल्याच्या आधारावर अशा उपक्रमांचे समर्थन केले जाऊ शकत नाही. ए. नागराजा प्रकरणा असे दिसून येते की, हे खेळ ज्या पद्धतीने आयोजित केले जात होते त्यामुळे १९६० च्या अधिनियमाच्या कलम ३ आणि ११ (१) (क) आणि (ड) ला ते आकर्षित करतात. नियमांसह वाचन करण्यात आलेल्या दुरुस्ती अधिनियमाचा प्राण्यानां होणारा त्रास आणि वेदना कमी करण्याचा आणि पारंपरिक खेळ सुरू ठेवण्याचा प्रयत्न आहे. या दुरुस्तीला राष्ट्रपतींची मंजूरी मिळाल्यामुळे, या न्यायालयाला राज्याच्या कार्यवाहीत कोणताही दोष आहे असे वाटत नाही. “जल्लीकट्टू हे गोवंश क्रीडाप्रकार पूर्वी ज्या पद्धतीने खेळले जात होते त्यापेक्षा वेगळे असले पाहिजे आणि तामिळनाडू अधिनियमानुसार या खेळांचे आयोजन करण्यास परवानगी असेल.

(iii) बैलांच्या स्थानिक जातींचे अस्तित्व आणि कल्याण सुनिश्चित करण्यासाठी तामिळनाडू दुरुस्ती अधिनियम प्रभावी नाही. हा कायदा भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद ४८ शी देखील संबंधित नाही. या दुरुस्ती अधिनियमाचा आनुषंगिक परिणाम विशिष्ट प्रकारच्या बैलांच्या जातीवर पडू शकतो आणि शेतीच्या कामांवर परिणाम करू शकतो, परंतु सार व तत्वाच्या आधारे हा कायदा भारतीय राज्यघटनेच्या सातव्या अनुसूचीच्या यादी III च्या नोंद १७ शी संबंधित आहे.

(iv) या प्रश्नाचे उत्तर नकारात्मक आहे.तामिळनाडू दुरुस्ती अधिनियम हे कलम ५१-ए (छ) आणि ५१-ए (ज) च्या विरोधात जात नाही आणि भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद १४ आणि २१ च्या तरतुदींचे उल्लंघन करणारे नाही.

(v) त्या अनुषंगाने तयार केलेल्या नियमांसह वाचन करण्यात आलेला तामिळनाडू दुरुस्ती अधिनियम हा , ए. नागराजाच्या प्रकरणातील निकाल आणि १६ नोव्हेंबर २०१६ रोजी ए. नागराजा ह्या प्रकरणातील निर्णयाच्या पुनरावलोकनासाठीची याचिका फेटाळणाऱ्या या न्यायालयाच्या निर्णयाच्या गुणवत्तेला थेट विरोध करणारा नाही, कारण या न्यायालयाचे असे मत आहे की उपरोक्त दोन निर्णयांमध्ये दर्शविलेले दोष त्या दृष्टीने तयार केलेल्या नियमांसह वाचन केल्या गेलेल्या राज्य दुरुस्ती अधिनियमाने दूर केले आहेत. [परिच्छेद ४०] [४७३-बी-एच]

९. तामिळनाडू दुरुस्ती अधिनियमवरील या न्यायालयाचा निर्णय महाराष्ट्र आणि कर्नाटक दुरुस्ती अधिनियमांनाही मार्गदर्शक ठरेल आणि या न्यायालयाला तिन्ही दुरुस्ती अधिनियम वैध अधिनियम असल्याचे आढळले आहे. [परिच्छेद ४१] [४७५-बी - सी]

भारतीय पशू कल्याण मंडळ वि. ए. नागराज आणि इतर (2014) 7 SCC 547 : [2014] 6 SCR 646; जमालपूर ग्रामपंचायत विरुद्ध मलविंदर सिंग आणि इतर (1985) 3 SCC 661 : [1985] 2 Suppl. SCR 28; होइष्ट फार्मासुटिकल लि . आणि इतर विरुद्ध बिहार राज्य आणि इतर (1983) 4 SCC 45 : [1983] 3 SCR 130; श्री पृथ्वी कॉटन मिल्स लि. आणि अन्य विरुद्ध ब्रोच बरो म्युनिसिपालिटी आणि इतर (1969) 2 SCC 283 : [1970] 1 SCR 388; भुवनेश्वर सिंग आणि अन्य विरुद्ध भारतीय संघराज्य आणि इतर (1994) 6 SCC 77 : [1994] 1 Suppl. SCR 639; इंद्रा साहनी विरुद्ध भारतीय संघराज्य आणि इतर (2000) 1 SCC 168 : [1999] 5 Suppl. SCR 229; अमरेंद्र कुमार महापात्रा आणि इतर विरुद्ध ओरिसा राज्य आणि इतर (2014) 4 SCC 583 : [2014] 2 SCR 1031; मध्य प्रदेश विरुद्ध महालक्ष्मी फॅब्रिक मिल्स लिमिटेड आणि इतर 1995 Supp (1) SCC 642 : [1995] 1 SCR

756; डी.सी. वाधवा डीआर आणि इतर विरुद्ध बिहार राज्य आणि इतर (1987) 1 SCC 378 : [1987] 1 SCR 798; श्री श्री श्री के. सी. गजपती नारायण देव विरुद्ध ओरिसा राज्य [1954] 1 SCR; एस.एस. बोला आणि इतर विरुद्ध बी.डी. सरदाना आणि इतर (1997) 8 SCC 522 : [1997] 2 Suppl. SCR 507; तामिळनाडू राज्य विरुद्ध केरळ राज्य आणि अन्य (2014) 12 SCC 696 : [2014] 12 SCR 875; मदन मोहन पाठक आणि अन्य विरुद्ध भारतीय संघराज्य आणि इतर (1978) 2 SCC 50 : [1978] 3 SCR 334; नॅशनल ऍग्रिकल्चरल कोऑपरेटिव्ह मार्केटिंग फेडरेशन ऑफ इंडिया लि. आणि अन्य विरुद्ध भारतीय संघराज्य आणि इतर (2003) 5 SCC 23 : [2003] 3 SCR 1; रे पंजाब टर्मिनेशन ऑफ ऍग्रीमेंट ऍक्ट, 2004 [(2017) 1 SCC 121 : [2016] 11 SCR 15; मफतलाल इंडस्ट्रीज लि. आणि इतर विरुद्ध भारतीय संघराज्य आणि इतर (1997) 5 SCC 29 536 : [1996] 10 Suppl. SCR 585; एस. टी. सादिक वि केरळ राज्य आणि इतर (2015) 4 SCC 400 : [2015] 3 SCR 287; ए.आर. अंतुले विरुद्ध आर.एस. नायक आणि अन्य (1988) 2 SCC 602 : [1988] 1 Suppl. SCR 1; मेनका गांधी विरुद्ध भारत संघ राज्य आणि अन्य (1978) 1 SCC 248 : [1978] 2 SCR 621; सरकारचे मुख्य सचिव, चेन्नई, तामिळनाडू आणि इतर विरुद्ध पशू कल्याण मंडळ आणि अन्य (2017) 2 SCC 144 : [2016] 8 SCR 477; रूपा अशोक हुर्रा विरुद्ध अशोक हुर्रा आणि अन्य (2002) 4 SCC 388 : [2002] 2 SCR 1006; बिहार राज्य आणि इतर वि भारतीय अल्युमिनियम कंपनी आणि इतर (1997) 8 SCC 360 : [1997] 4 Suppl. SCR 222; एम. करुणानिधी विरुद्ध भारतीय संघराज्य आणि अन्य 436 सर्वोच्च न्यायालयाचे अहवाल [2023] 7 S.C.R. (1979) 3 SCC 431 : [1979] 3 SCR 254; के.टी. प्लांटेशन प्रायव्हेट लिमिटेड आणि अन्य विरुद्ध कर्नाटक राज्य (2011) 9 SCC 1 : [2011] 13 SCR 636; शिक्षण संचालक (माध्यमिक) आणि इतर विरुद्ध पुष्पेंद्र कुमार आणि इतर (1998) 5 SCC 192 : [1998] 3 SCR 432; हरबिलास राय बन्सल विरुद्ध पंजाब राज्य आणि अन्य (1996) 1 SCC 1 : [1995] 6 Suppl. SCR 178; गुजरात राज्य आणि अन्य विरुद्ध रमण लाल केशव लाल सोनी आणि इतर (1983) 2 SCC 33 : [1983] 2 SCR 287; शायरा बानो विरुद्ध भारतीय संघराज्य आणि इतर (2017) 9 SCC 1 : [2017] 9 SCR 797; नारायण दत्त भट्ट विरुद्ध भारतीय संघराज्य (2018) SCC Online Utt 645; सौरभ चौधरी आणि इतर विरुद्ध भारतीय संघराज्य आणि इतर (2003) 11 SCC 146 : [2003] 5 Suppl. SCR 152; आंध्र प्रदेशचे सरन्यायाधीश आणि इतर विरुद्ध एल व्ही ए डिक्सिटुलु आणि इतर (1979) 2 SCC 34 : [1979] 1 SCR 26; व्हिडिओ इलेक्ट्रॉनिक्स प्रा. लिमिटेड आणि अन्य विरुद्ध पंजाब राज्य आणि अन्य (1990) 3 SCC 87 : [1989] 2 Suppl. SCR 731; अशोक कुमार गुप्ता आणि अन्य वि. उत्तर प्रदेश राज्य आणि इतर (1997) 5 SCC 201 : [1997] 3 SCR 269; उत्तर प्रदेश राज्य आणि इतर विरुद्ध बाबू राम उपाध्याय (1961) 2 SCR 679; पीअरलेस जनरल फायनान्स अँड इन्व्हेस्टमेंट कंपनी लिमिटेड आणि अन्य विरुद्ध रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडिया (1992) 2 SCC 343 : [1992] 1 SCR 406; राजस्थान राज्य विरुद्ध श्री जी. चावला आणि डॉ. पोहुमल (1959) Supp (1)

SCR 904; ईश्वरी खेतान शुगर मिल्स (पी) लि. आणि इतर विरुद्ध उत्तर प्रदेश राज्य आणि इतर (1980) 4 SCC 136 : [1980] 3 SCR 331; फेडरेशन ऑफ हॉटेल अँड रेस्टॉरंट असोसिएशन ऑफ इंडिया, इ.विरुद्ध भारतीय संघराज्य आणि इतर (1989) 3 SCC 634 : [1989] 2 SCR 918; आंध्र प्रदेश राज्य विरुद्ध मॅकडोवेल अँड कंपनी आणि इतर (1996) 3 SCC 709 : [1996] 3 SCR 721; पश्चिम बंगाल राज्य विरुद्ध केसोराम इंडस्ट्रीज लिमिटेड आणि इतर (2004) 10 SCC 201 : [2004] 1 SCR 564; आई. एन. सक्सेना विरुद्ध मध्य प्रदेश राज्य (1976) 4 SCC 750 : [1976] 3 SCR 237; टी.एन. गोदावर्मेन थिरुमुलपद विरुद्ध भारतीय संघराज्य आणि इतर (2012) 4 SCC 362 : [2012] 1 SCR 923; सेंटर फॉर एन्व्हायर्नमेंटल लॉ, वर्ल्ड वाइड फंड-इंडिया विरुद्ध भारतीय संघराज्य आणि इतर (2013) 8 SCC 234 : [2013] 6 SCR 757; एन.आर. नायर आणि इतर विरुद्ध भारतीय संघराज्य आणि इतर (2001) 6 SCC 84 : [2001] 3 SCR 353; ई.पी. रोयप्पा विरुद्ध तामिळनाडू राज्य आणि अन्य (1974) 4 SCC 3 : [1974] 2 SCR 348; अजय हसिया आणि इतर विरुद्ध खालिद मुजीब सेहरावर्दी आणि इतर (1981) 1 SCC 722 : [1981] 2 SCR 79; जोसेफ शार्इन विरुद्ध भारतीय संघराज्य (2018) 2 SCC 189; - संदर्भ देण्यात आला.

निर्णय विधी संदर्भ

[2014] 6 SCR 646	परिच्छेद २ चा	संदर्भ दिला
[1985] 2 Suppl. SCR 28	परिच्छेद ९ चा	संदर्भ दिला
[1983] 3 SCR 130	परिच्छेद ९ चा	संदर्भ दिला
[1970] 1 SCR 388	परिच्छेद १७ चा	संदर्भ दिला
[1994] 1 Suppl. SCR 639	परिच्छेद १७ चा	संदर्भ दिला
[1999] 5 Suppl. SCR 229	परिच्छेद १७ चा	संदर्भ दिला
[2014] 2 SCR 1031	परिच्छेद १७ चा	संदर्भ दिला
[1995] 1 SCR 756	परिच्छेद १७ चा	संदर्भ दिला
[1987] 1 SCR 798	परिच्छेद १७ चा	संदर्भ दिला
[1954] SCR 1	परिच्छेद १७ चा	संदर्भ दिला
[1997] 2 Suppl. SCR 507	परिच्छेद १७ चा	संदर्भ दिला
[2014] 12 SCR 875	परिच्छेद १७ चा	संदर्भ दिला
[1978] 3 SCR 334	परिच्छेद १७ चा	संदर्भ दिला
[2003] 3 SCR 1	परिच्छेद १७ चा	संदर्भ दिला
[2016] 11 SCR 15	परिच्छेद १७ चा	संदर्भ दिला
[1996] 10 Suppl. SCR 585	परिच्छेद १७ चा	संदर्भ दिला
[2015] 3 SCR 287	परिच्छेद १७ चा	संदर्भ दिला
[1988] 1 Suppl. SCR 1	परिच्छेद १७ चा	संदर्भ दिला
[1978] 2 SCR 621	परिच्छेद १७ चा	संदर्भ दिला
[2016] 8 SCR 477	परिच्छेद १८ चा	संदर्भ दिला
[2002] 2 SCR 1006	परिच्छेद १८ चा	संदर्भ दिला

[1997] 4 Suppl. SCR 222	परिच्छेद १९ चा	संदर्भ दिला
[1979] 3 SCR 254	परिच्छेद १९ चा	संदर्भ दिला
[2011] 13 SCR 636	परिच्छेद १९ चा	संदर्भ दिला
[1998] 3 SCR 432	परिच्छेद २० चा	संदर्भ दिला
[1995] 6 Suppl. SCR 178	परिच्छेद २० चा	संदर्भ दिला
[1983] 2 SCR 287	परिच्छेद २० चा	संदर्भ दिला
[2017] 9 SCR 797	परिच्छेद २० चा	संदर्भ दिला
[2003] 5 Suppl. SCR 152	परिच्छेद २२ चा	संदर्भ दिला
[1979] 1 SCR 26	परिच्छेद २२ चा	संदर्भ दिला
[1989] 2 Suppl. SCR 731	परिच्छेद २२ चा	संदर्भ दिला
[1997] 3 SCR 269	परिच्छेद २२ चा	संदर्भ दिला
[1961] 2 SCR 679	परिच्छेद २८ चा	संदर्भ दिला
[1992] 1 SCR 406	परिच्छेद २८ चा	संदर्भ दिला
[1959] Supp (1) SCR 904	परिच्छेद ३३ चा	संदर्भ दिला
[1980] 3 SCR 331	परिच्छेद ३३ चा	संदर्भ दिला
[1989] 2 SCR 918	परिच्छेद ३३ चा	संदर्भ दिला
[1996] 3 SCR 721	परिच्छेद ३३ चा	संदर्भ दिला
[2004] 1 SCR 564	परिच्छेद ३३ चा	संदर्भ दिला
[1976] 3 SCR 237	परिच्छेद ३४ चा	संदर्भ दिला
[2012] 1 SCR 923	परिच्छेद ३६ चा	संदर्भ दिला
[2013] 6 SCR 757	परिच्छेद ३६ चा	संदर्भ दिला
[2001] 3 SCR 353	परिच्छेद ३६ चा	संदर्भ दिला
[1974] 2 SCR 348	परिच्छेद ३७ चा	संदर्भ दिला
[1981] 2 SCR 79	परिच्छेद ३७ चा	संदर्भ दिला
(2018) 2 SCC 189	परिच्छेद ३७ चा	संदर्भ दिला

दिवाणी मूळ अधिकारक्षेत्र :रिट याचिका (दिवाणी) क्र. २३/२०१६

(भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद ३२ अंतर्गत)

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ६,१०/२०१८, दिवाणी अपील क्रमांक ३८४९/२०२३, रिट याचिका

(दिवाणी) क्रमांक ११९३/२०१७, ११५२/२०१८, २४,२५,२६,२७,८८/२०१६, १०११, १०५९,

११८८/२०१७, हस्तांतरित प्रकरण क्र. ६०/२०२१

पक्षांकरिता उपस्थित असलेले वकील: तुषार मेहता, एसजी, के.एम. नटराज, कु. ऐश्वर्या

भाटी, एएसजी, निखिल गोयल, एएजी, एस. नागमुथू व्ही. गिरी, मुकुल रोहतगी, कृष्णन

वेणुगोपाल, सिद्धार्थ लुथरा, डॉ. मनीष सिंघवी, श्याम दिवान, आनंद ग्रोवर, एन. आर. एलंगो , व्ही. के. खन्ना, कु. महालक्ष्मी पवानी, कपिल सिब्बल, राकेश द्विवेदी, कोमल मेहता, जयंत मुथ राज, वरिष्ठ वकील नागमुथू सी. परमशिवम, वाय. अरुणागिरी, एम. पी. परमशिवम, राकेश के. शर्मा, ए.एस. वैरावन शिवा, आर. सुधाकरन, जी.आर. विकास, कु. शालिनी मिश्रा, डी. सुब्रह्मण्य भानू, पी. आर. कोविलन पूंगकुंन्न, कु. गीता, जुबलान मोमालिया, सुमित अत्री, रितू आनंद विश्वकर्मा, कु. ईशा दत्ता, विवेक कुमार, एम/एस. सिरिल अमरचंद मंगलदास, डी. कुमनन, शेख एफ. कालिया, कु. अनुषा नागराजन अय्यर, कु. रुपाली सॅमुल, कु. ऋषभ देवन पारीख, सुबोध एस. पाटील, अजय सिंग, लोकेश कुमार चौधरी, राम कुमार, कु. सुप्रिया देशपांडे, सुप्रिया जुनेजा, कृष्णन अग्रवाल, कु. दीपांशी ईशर, कु. पल्लवी श्रीवास्तव, कु. पृथा श्रीकुमार, आसिफ अहमद, अक्षत कुमार, कु. मनस्विनी जैन, अभ्युदय शिशोदिया, करणवीर गोगिया, कुशाग्र रघुवंशी, आयुष कौशिक, कु. सुप्रिया जुनेजा, कु. अपर्णा भट, कु. करिश्मा मारिया, बलेंदू शेखर, कानू अग्रवाल, देवाशिष भारुका, शमिक सॅननवाला, बालाजी श्रीनिवासन, मानवेंद्र सिंह राठोड, अमेयविक्रम थानवी, कु. स्वाती घिलडियाल, कु. समिक्षा अंजनवाला, अरविण मिस्त्री, पद्मश्री कुमार शर्मा, गुरमीत सिंग मक्कर, मनीष शर्मा, नीरज शर्मा, आदित्य अनिरुद्ध पांडे, डी.के. देवेश, अर्पित प्रकाश, विकास शर्मा, सचिन पाटील, जिओ जोसेफ, रिसवी मोहम्मद, दुर्गेश गुप्ता, कु. पृथा श्रीकुमार, सुदीप्तो सरकार, कु. रिया सिंग साहनी, सौरभ चौधरी, कु. अरुणिमा केडिया, कु. ऐनी मॅथ्यू, पी. व्ही. आशिष कुमार उपाध्याय, वाय. लोकेश, व्ही. सिबी कारगिल, व्ही. कंधा प्रभू, एल.आर. वेंकटेशन, सुश्री मैत्री गोल, कु. प्रियंका चौधरी, हेमंत कुमार निरंजन, सचिन कुमार वर्मा, कु. यकीन बिशोई, सत्यम थरेजा, कु. वर्णिका सिंग, सुश्री दीक्षा अग्रवाल, प्रतिक

कुंझ, रोहीन भट्ट, राहुल कुमार, पुरुषोत्तम शर्मा त्रिपाठी, कु. मनीषा टी. कारिया, आदर्श कुमार, आदित्य केसर, कु. निधी नागपाल, विक्रम चंद्रवंशी, डॉ. आर. आर. देशपांडे, अमित आनंद तिवारी, कु. शकुन शर्मा, कु. देवयानी गुप्ता, कु. सौश्रिया हवेलिया, कु. तन्वी आनंद, आनंद दिलीप लांडगे, हितेश कुमार शर्मा , एस. के. राजोरा, अखिलेश्वर झा, कु. निहारिका देविवेदी, कु. श्वेता वाळू, नरेंद्र पाल शर्मा, अनुभव गुप्ता, सी. एम. झा, अनिल कुमार मिश्रा-1, अनिल कुमार मिश्रा, एम. योगेश कन्ना, मायल सामी के., जी. आनंदसेल्वम , डॉ. राम शंकर, डॉ. गायथिरी ए. एस., एस. जे. अमित, संचित माहेश्वरी, पी. सोमा सुंदरम, के. कुमारन, के. मुथु गणेश पांडियन, कबिलन मनोहरन, के. विजय आनंद, व्ही. पावेल, ए. संथाकुमारन, अंकुर एस. कुलकर्णी, कु. पुष्पिता बसाक, कु. प्रियांका चौधरी, बिजन कुमार घोष, रवींद्र केशवराव अडसुरे, गोपाळ बळवंत साठे, यश प्रशांत सोनवणे, कु. साक्षी अजित काळे, रोहन दराडे, व्ही. एन. रघुपती, आदित्य रॉय, मनेंद्र गौष्य, मु. अफजल अन्सारी, सी. रविचंद्रन अय्यर, रीगन एस. बेल, सी. एम. सुंदरम अय्यर, कीर्ती प्रियन, एन. राजारामन, विष्णू शर्मा, राकेश के. शर्मा, टॉमी चाको, नीलेश्वर पवानी, कु. शौर्य मिश्रा, विभूती सुशांत कुमार गुप्ता, , एम. वाय. देशमुख, एम. थांगा दुरई, कु. रचीता चवला, एकलव्य द्विवेदी, कु. संस्कृती पाठक, कु. मोनिका द्विवेदी, कु. दिव्या सिंग, कुशल सरकार, विनोद कन्ना बी., निशांत रमाकांतराव कातनेश्वरकर, ए. बा. पाल, मयंक दहिया, कु. प्रियांका सी., कुपदीप सिंग कुचलिया, सी. के. ससी, अब्दुल्ला नसीह व्ही. टी., कु. मीना के. पौलोस, कबीर हाथी, कु. जेसल वाही, आनंद संजय एम. नुली, धर्म सिंग, सूरज कौशिक, नंदा कुमार के.बी., शिव स्वरूप, कु. नुली आणि नुली, रंजेथ मारार, प्रभुराम सुब्रमण्यन, रघुनाथा सेतुपथी बी, करुप्पैया मयप्पन, सुश्री कनिका के., सुश्री परिक्षा, भारती मोहन, सुश्री प्रिया, एस. सबरी बाला पांडियन, सौ. मालविका जयंत,

कु. मिरांडा सोलामन सुधाकरन, टी. हरीश कुमार, गौतम शिवशंकर, पी. राजलक्ष्मी, कु. रुचिरा गोयल, आदित जयेशभाई शाह, राजेश कुमार चौरसिया, गंगा सागर सिंग, आशिष कुमार चौरसिया.

अर्जदार व्यक्तीशः

न्यायालयाचा निर्णय **न्यायमूर्ती अनिरुद्ध बोस** यांनी दिला.

२०१८ च्या विशेष अनुमती याचिका (सी) नंबर ३५२८ मध्ये अनुमती मंजूर करण्यात आली आहे.

२. भारतीय प्राणी कल्याण मंडळ-विरुद्ध-ए. नागराजा आणि इतर [(२०१४) ७ एस. सी. सी. ५४७] या प्रकरणात, या न्यायालयाच्या खंडपीठाने तामिळनाडू आणि महाराष्ट्र या राज्यांमध्ये प्रचलित असलेल्या दोन सामान्य खेळांना, ज्यांना अनुक्रमे 'जल्लीकटूटू' आणि 'बैलगाडी शर्यत' म्हणून ओळखले जाते, मूलतः बेकायदेशीर ठरवले होते. हे गोवंश क्रीडाप्रकार संसदेने अधिनियमित केलेल्या पशु क्रूरता प्रतिबंधक अधिनियम, १९६० ("१९६० अधिनियम ") च्या अनुच्छेद ३,११ (१) (अ) आणि (एम) च्या तरतुदींच्या विरुद्ध असल्याचे मानले गेले. दोन्ही न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद ५१-ए (जी) आणि (एच) तसेच अनुच्छेद १४ आणि २१ च्या घटनात्मक पार्श्वभूमीवर या तरतुदींचा अर्थ लावला होता. हा निकाल ७ मे २०१४ रोजी देण्यात आला. त्या वेळी, जल्लीकटूटूचे नियमन तामिळनाडू राज्य अधिनियम, तामिळनाडू जल्लीकटूटू नियमन कायदा, २००९ द्वारे केले जात होते. हा राज्य अधिनियम १९६० च्या कायद्याच्या तरतुदींच्या विरोधात आहे आणि भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद २५४ (१) च्या तरतुदींचा विचार करता तो अवैध ठरवण्यात आला आहे, असे खंडपीठाने म्हटले. ७ जानेवारी २०१६ रोजी पर्यावरण, वन आणि हवामान

बदल मंत्रालयाने ("एम. ओ. ई. एफ. आणि सी. सी.") [जी. एस. आर. १३ (ई.) क्रमांक असलेली] अधिसूचना जारी केली होती. १९६० च्या कायद्याच्या अनुच्छेद २२ द्वारे प्रदान केलेल्या अधिकारांचा वापर करून ही अधिसूचना जारी करण्यात आली होती आणि बैलांना अभिनय करणारे प्राणी म्हणून प्रदर्शन किंवा प्रशिक्षण देण्यास मनाई करण्यात आली होती. तथापि, एक अपवाद कोरला गेला आणि या अधिसूचनेत असे नमूद करण्यात आले होते की तामिळनाडूतील जल्लीकट्टू आणि महाराष्ट्र, कर्नाटक, पंजाब, हरियाणा, केरळ आणि गुजरातमधील बैलगाड्यांच्या शर्यतींमध्ये बैलांना सामान्य समाजाच्या चालीरीतीनुसार किंवा परंपरेनुसार किंवा देशाच्या कोणत्याही भागातील संस्कृतीचा भाग म्हणून प्राण्यांचे प्रदर्शन करण्यासाठी प्रशिक्षण दिले जाऊ शकते. कर्नाटक राज्यात, या शर्यतीत नर म्हशींचा समावेश होता, ज्यांना त्या राज्यात 'कंबाला' म्हणून ओळखले जाते. मात्र, हा अपवाद, अशा खेळांमध्ये वापरल्या जाणाऱ्या बैलांची वेदना आणि त्रास कमी करण्याच्या काही अटींच्या अधीन करण्यात आला होता. रिट याचिकांचा एक गट म्हणजे रिट याचिका (क) २३/२०१६, २४/२०१६, २५/२०१६, २६/२०१६, २७/२०१६, ८८/२०१७, १०५९/२०१७, १०११/२०१७ ची संख्या ११८८/२०१७ ची संख्या ११९३/२०१८ ची संख्या विशेष विनंती याचिका नंबर ३५२८ २०१८ ची संख्या विशेष विनंती याचिका (सी) ३५२६-३५२७ या न्यायालयाच्या विभागीय खंडपीठासमोर उक्त अधिसूचनेच्या वैधतेवर प्रश्नचिन्ह उपस्थित केले गेले. याचिकाकर्त्यांनी त्या कार्यवाहीत ए. नागराजाच्या (उपरोक्त) खटल्यातील या न्यायालयाच्या निर्देशांचे पालन करण्याचीही मागणी केली.

३. यापैकी पहिली रिट याचिका भारतीय प्राणी कल्याण मंडळ आणि अंजली शर्मासह इतरांनी दाखल केली आहे, परंतु सुनावणीदरम्यान, प्राणी कल्याण मंडळाने आपली भूमिका

बदलली आणि १९६० चा कायदा आणि २०१७ मध्ये लागू करण्यात आलेल्या काही राज्य सुधारणा अप्रामाणिक नव्हत्या आणि मंडळाने उपरोक्त कार्यक्रमांच्या आयोजनादरम्यान गोवंश प्रजातींना होणारा त्रास रोखण्यासाठी मार्गदर्शक तत्त्वे तयार केली होती या आधारावर प्रामुख्याने राज्य आणि केंद्र सरकारच्या भूमिकेचे समर्थन करण्याचा प्रयत्न केला. या निर्णयात आपण नंतर तीन राज्य दुरुस्ती कायद्यांचा संदर्भ घेऊ. तथापि, दुसरी रिट याचिकाकर्ते-अंजली शर्मा, जी या न्यायालयाची वकील आहे आणि मंडळाची सदस्य देखील आहे, तिने एकल रिट याचिकाकर्ती म्हणून उपरोक्त रिट याचिकेवर खटला चालवला.

४. रिट याचिका ११८८/२०१७ च्या संदर्भात, विक्रमसिंह निवार्ती भोसले या व्यक्तीने महाराष्ट्रातील शेतकरी असल्याच्या बळावर एक अंतरवादीय अर्ज (१७०३४६/२०२२) दाखल केला आहे. त्यांनी असा युक्तिवाद केला आहे की महाराष्ट्र दुरुस्ती कायद्याला दिलेले आव्हान कायम राहिल्यास बैलगाडी शर्यतीशी संबंधित असलेल्या शेतकऱ्यांच्या जीवनात अडथळा निर्माण होऊ शकतो. त्यांचा असा युक्तिवादही आहे की महाराष्ट्र दुरुस्ती कायदा भारतीय राज्यघटनेच्या सातव्या अनुसूची दुसऱ्या यादीतील १५ व्या नोंदीशी संबंधित आहे, ज्यामध्ये असे नमूद केले आहे: –

“पशुधनाचे संवर्धन, संरक्षण आणि त्यात सुधारणा आणि प्राण्यांचे रोग प्रतिबंध; पशुवैद्यकीय प्रशिक्षण आणि सराव.

५. प्राण्यांवरील क्रूरता प्रतिबंध (तामिळनाडू दुरुस्ती) कायदा, २०१७ ('तामिळनाडू दुरुस्ती कायदा'), प्राण्यांवरील क्रूरता प्रतिबंध (महाराष्ट्र दुरुस्ती) कायदा, २०१७ ('महाराष्ट्र दुरुस्ती कायदा') आणि प्राण्यांवरील क्रूरता प्रतिबंध (कर्नाटक दुसरी दुरुस्ती) कायदा, २०१७ ('कर्नाटक दुरुस्ती कायदा') संबंधित राज्य विधिमंडळांनी लागू केला होता आणि त्याला

राष्ट्रपतींची मंजुरी मिळाली होती. या निर्णयात आपण या कायद्यांचा अधिक तपशीलवार संदर्भ घेऊ. या दुरुस्ती कायद्यांमध्ये तामिळनाडूतील जल्लीकट्टू, महाराष्ट्रातील बैलगाडी शर्यत आणि कर्नाटकातील कंबाला यासह विविध प्रकारच्या गोवंश खेळांना कायदेशीर मान्यता देण्याचा प्रयत्न आहे. तामिळनाडू दुरुस्ती कायद्यात परिभाषित केल्याप्रमाणे जल्लीकट्टू ही संज्ञा खालीलप्रमाणे केली आहे : -

“(ड.ड) 'जल्लीकट्टू' म्हणजे दिनदर्शिकेनुसार वर्षातील जानेवारी ते मे या महिन्यांत परंपरा आणि संस्कृतीचे पालन करण्याच्या दृष्टीने आयोजित केला जाणारा बैलांचा कार्यक्रम आणि राज्य सरकारने अधिसूचित केलेल्या अशा ठिकाणी आयोजित केला जाणारा कार्यक्रम आणि त्यात 'मंजुविरातु', 'वडामडू' आणि 'इरुधुविदुमविळा' यांचा समावेश होतो.”

कर्नाटक दुरुस्ती कायद्यात, मूळ कायद्याच्या दुरुस्तीनुसार कंबाला या शब्दाची व्याख्या अशी करण्यात आली आहे:-

“(कक) "बैलांची शर्यत किंवा बैलगाडी शर्यत" म्हणजे बैलांची शर्यत, ज्यात बैलांची शर्यत हा पारंपरिक खेळ आहे, ज्यामध्ये बैलांचा समावेश असतो, मग ते लाकडी जूच्या मदतीने गाडीला बांधले गेले असोत किंवा न बांधले गेले असोत (कोणत्याही नावाने), जे सामान्यतः राज्य सरकारने अधिसूचित केलेल्या दिवस आणि ठिकाणी परंपरा आणि संस्कृतीचा भाग म्हणून आयोजित केले जाते.”; आणि

(ii) खंड (घ) नंतर, पुढील गोष्टी समाविष्ट केल्या जातील, म्हणजे:-

(ड.ड) "कंबाला" म्हणजे म्हशीची (पुरुष) शर्यत समाविष्ट असलेली पारंपारिक क्रीडा स्पर्धा, जी सामान्यतः राज्यातील परंपरा आणि संस्कृतीचा एक भाग म्हणून अशा दिवशी आणि ठिकाणी आयोजित केली जाते, जी राज्य सरकारने अधिसूचित केली असेल.”

महाराष्ट्रात होत असलेल्या बैलगाडी शर्यतीची व्याख्या दुरुस्ती कायद्याच्या अनुच्छेद २

अंतर्गत अशी करण्यात आली आहे: -

"(खख.) "बैलगाडी शर्यत" म्हणजे बैल किंवा बैलांनी लाकडी जूच्या मदतीने (कोणत्याही नावाने) गाडीला बांधलेली असो वा नसो, परंपरा आणि संस्कृतीचे पालन करण्याच्या दृष्टीने गाडीवाल्यासह किंवा त्याशिवाय शर्यत आयोजित करण्याचा कार्यक्रम, ज्या दिवशी आणि ज्या जिल्ह्यात ती पारंपरिकरित्या अशा ठिकाणी आयोजित केली जात आहे, ज्या दिवशी जिल्हाधिकाऱ्यांनी पूर्वी मान्यता दिली असेल आणि ज्याला महाराष्ट्र राज्यात "बैलगाडा शर्यत ", "छक्कडी" आणि "शंकरपाठ " असेही म्हटले जाते."

६. जनहित याचिका (मुद्रांक) क्रमांक २३१३२/२०१७ (अजय मराठे विरुद्ध पी. आय. एल.) म्हणून नोंदणीकृत एक लोकहित याचिका (पी. आय. एल.) मुंबई उच्च न्यायालयासमोर आणण्यात आली. महाराष्ट्र राज्य आणि इतर) यांनी महाराष्ट्र राज्याने 'द महाराष्ट्र प्रिव्हेंशन ऑफ क्रुएल्टी टू एनिमल्स (बैलगाडी शर्यतीचे चे नियम २०१७' या शीर्षकाखाली बैलगाडी शर्यतीला परवानगी देणाऱ्या काही प्रस्तावित नियमांना आव्हान दिले आणि ११ ऑक्टोबर २०१७ रोजी उच्च न्यायालयाने महाराष्ट्र राज्यात बैलगाडी शर्यती आयोजित करण्यावर बंदी घातली. उपरोक्त नियमांमध्ये बैलगाड्यांच्या शर्यतींच्या व्यवस्थापनाचे नियमन करण्याचा प्रयत्न केला गेला.

७. त्या राज्यातील सांगली जिल्ह्यातील शेतकरी विक्रमसिंह निवृत्ति भोसले यांनी मुंबई उच्च न्यायालयाने दिलेल्या आदेशाला दुजोरा देत २०१८ ची विशेष परवानगी याचिका (दिवाणी) ३५२८ दाखल केली आहे आणि या संदर्भात, आम्ही उक्त विशेष परवानगी याचिकेत उपस्थित केलेल्या काही मुद्द्यांवरही चर्चा करू.

८. या न्यायालयाच्या विभागीय खंडपीठाने २ फेब्रुवारी २०१८ रोजी दिलेल्या आदेशाद्वारे घटनापीठाने उत्तरे देण्यासाठी पाच प्रश्न तयार केले आणि कागदपत्रे भारताच्या

माननीय मुख्य न्यायाधीशांसमोर ठेवण्याचे निर्देश देण्यात आले. विभागीय खंडपीठाने खालील ५ प्रश्न तयार केले होते ज्यांची उत्तरे आपल्याला या निकालात द्यावी लागतील: –

- i. "तामीळनाडू दुरुस्ती कायदा भारतीय राज्यघटनेच्या सातव्या अनुसूची प्रवेश १७, यादी ३ मध्ये तत्व आणि साराने संदर्भित आहे का, किंवा तो पुढे जाऊन प्राण्यांवरील क्रूरता कायम ठेवतो; आणि म्हणून, तो प्राण्यांवरील क्रूरता रोखण्याचा उपाय आहे असे म्हटले जाऊ शकते का? राज्य सूचीतील कोणत्याही नोंदींशी किंवा समवर्ती यादीतील १७ व्या नोंदींशी संबंधित आभासी विधिविधान आहे का ?
- ii. तामिळनाडू दुरुस्ती कायद्यात असे म्हटले आहे की ते तामिळनाडू राज्याचा सांस्कृतिक वारसा जतन करण्यासाठी आहे. आक्षेपार्ह तामिळनाडू दुरुस्ती कायदा हा तामिळनाडू राज्याच्या लोकांच्या सांस्कृतिक वारशाचा भाग असल्याचे म्हटले जाऊ शकते का, जेणेकरून भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद २९ चे संरक्षण मिळेल?
- iii. तामिळनाडू दुरुस्ती कायदा खऱ्या अर्थाने बैलांच्या मूळ जातीचे अस्तित्व आणि कल्याण सुनिश्चित करण्यासाठी आहे का? हा कायदा तत्वतः भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद ४८ शी संबंधित आहे का?
- iv. तामिळनाडू दुरुस्ती कायदा अनुच्छेद ५१ ए (जी) आणि ५१ ए (एच) च्या विरोधात जातो का आणि त्यामुळे तो भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद १४ आणि २१ चे अवास्तव आणि उल्लंघन करणारा आहे असे म्हटले जाऊ शकते का?
- v. आक्षेपार्ह तामिळनाडू दुरुस्ती कायदा हा ए. नागराजा (उपरोक्त) मधील निकाल आणि उपरोक्त खटल्यातील १६ नोव्हेंबर २०१६ रोजीच्या फेरविचार निकालाच्या थेट विरुद्ध आहे का आणि उपरोक्त दोन निकालांमध्ये दर्शविलेल्या दोषांवर तामिळनाडू विधिमंडळाने आक्षेपार्ह तामिळनाडू दुरुस्ती कायदा लागू करून मात केली असे म्हटले जाऊ शकते का?"

९. भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद २५४ (२) च्या संदर्भात तिन्ही राज्यांनी राष्ट्रपतींची संमती मागितली होती. याचिकाकर्त्याच्या वतीने, राष्ट्रपतींच्या संमतीच्या कृतीवर प्रश्नचिन्ह

उपस्थित केले गेले आहे आणि जमालपूर ग्राम पंचायत-विरुद्ध-मालविंदर सिंग आणि इतर [(१९८५) ३ एस. सी. सी. ६६१] या प्रकरणात या न्यायालयाच्या निर्णयाचा हवाला देत असा युक्तिवाद केला गेला आहे की अशी संमती मिळविण्यासाठी राष्ट्रपतींसमोर संपूर्ण तपशील उघड केला गेला नाही. होक्स्ट फार्मास्युटिकल्स लिमिटेड आणि इतर-विरुद्ध-बिहार राज्य आणि इतर [(१९८३) ४ एस. सी. सी. ४५] या प्रकरणातील या न्यायालयाच्या निर्णयाचा देखील याचिकाकर्त्यांनी हवाला देत असा युक्तिवाद केला की राष्ट्रपतींची अशी संमती केवळ संविधानाच्या सातव्या अनुसूची तिसऱ्या यादीतील नोंदींशी संबंधित असेल तरच संबंधित आहे. परंतु आमच्या मते, दुरुस्ती कायदे सातव्या अनुसूची तिसऱ्या यादीतील प्रवेश १७ व्या नोंदीशी संबंधित आहेत आणि म्हणूनच आम्ही होक्स्ट फार्मास्युटिकल्सच्या (उपरोक्त) बाबतीत निर्धारित गुणोत्तर हाताळणे आवश्यक मानत नाही. या प्रस्तावाच्या समर्थनार्थ इतर काही निर्णयही उद्धृत करण्यात आले. या निर्णयाच्या पुढील भागात आम्ही या मुद्द्यावर आमचे मत व्यक्त करू.

१०. रिट याचिका क्र . ११५२/२०१८ मध्ये कर्नाटक दुरुस्ती कायद्याच्या वैधतेस आव्हान देण्यात आले आहे. या याचिकेला २०१७ च्या रिट याचिका क्र.(सी) नंबर १०५९ सह ७.१२.२०१८ तारखेच्या आदेशाद्वारे जोडण्यात आले होते. २०१७ च्या डब्ल्यू. पी. (सी) नंबर १०५९ ची सुनावणी हस्तांतरित प्रकरण सोबत झाली. (क) २०२१ च्या नंबर ६० या न्यायालयाच्या तीन न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने कर्नाटक आणि महाराष्ट्र दुरुस्ती कायद्यांची दखल घेतली आणि १६.१२.२०२१ वर उक्त खंडपीठाने पारित केलेल्या आदेशात असे निरीक्षण नोंदवले गेले:-

“तामिळनाडू राज्य आणि कर्नाटक राज्याने केलेल्या अशाच प्रकारच्या सुधारणांच्या संबंध संपूर्ण प्रकरण आता घटनापीठाकडे पाठवण्यात आले आहे, ज्यात या दुरुस्ती कायद्यांनी (तामिळनाडू राज्य) या न्यायालयाच्या दोन निकालांमध्ये दर्शविलेल्या दोषांवर मात केली आहे का या प्रश्नाचा विचार करणे समाविष्ट आहे. महाराष्ट्र राज्याच्या तरतुदींबाबत महाराष्ट्रातून हस्तांतरित करण्यात आलेल्या या रिट याचिकांमध्येही असाच प्रश्न उपस्थित होईल. त्यामुळे, या रिट याचिकांची सुनावणी तामिळनाडू राज्य आणि कर्नाटक राज्याशी संबंधित रिट याचिकांसह केली जावी.”

११. महाराष्ट्रातील जल्लीकटू आणि बैलगाडी शर्यतीशी संबंधित ए. नागराजाच्या (वर नमूद केलेल्या) निकालात, या न्यायालयाच्या विभागीय खंडपीठाने बैलांना कोणत्याही खेळात सहभागी होण्यासाठी अयोग्य ठरवले. घोड्यासारखी धावण्याची नैसर्गिक प्रवृत्ती नसलेले बैल प्राणी करत नसल्याचे खंडपीठाला आढळून आले. ए. नागराज (उपरोक्त) यांच्या खटल्यातील खंडपीठाचा युक्तिवाद, इतर गोष्टींबरोबरच, परिच्छेद ३३, ३७, ४१, ४४, ५३ आणि ७३ मधून दिसून येईल. न्यायालयाने या परिच्छेदांमध्ये असे म्हटले आहे:-

“३३. पी. सी. ए. कायदा हा एक कल्याणकारी कायदा आहे ज्याचा अर्थ कायद्याचा उद्देश आणि उद्देश आणि राज्य धोरणाची निर्देशक तत्त्वे लक्षात घेऊन लावला गेला पाहिजे. कल्याण कायद्यांच्या बाबतीत, कायद्याच्या तरतुदींचा उदारपणे दुर्बल आणि दुर्बलांच्या बाजूने अर्थ लावला जावा, हा एक साधा कायदा आहे. अशा उपचारात्मक आणि कल्याण कायद्यांद्वारे प्रदान केलेले लाभ सूक्ष्म साधनांद्वारे पराभूत होणार नाहीत हे पाहण्यासाठी देखील न्यायालयाने सतर्क राहिले पाहिजे. न्यायालयाचे हे कर्तव्य मिळाले आहे की, प्रत्येक बाबतीत, जेथे कल्याण कायदे टाळण्यासाठी चातुर्याचा विस्तार केला जातो, जेथे वास्तवतेवर धूम्रावरण येते, येथे आणि वास्तविक परिस्थितीचा शोध घेणे. न्यायालयाच्या स्वरूपाच्या पुढे जाऊन त्या उपकरणाच्या त्याचा सार पाहू

शकते आणि प्राण्यांच्या कल्याणाशिवाय इतर काही उद्देश साध्य करण्यासाठी मार्गदर्शक तत्त्वे किंवा नियम तयार केले आहेत की नाही हे तपासू शकते. नियम किंवा मार्गदर्शक तत्त्वे, मग ते वैधानिक असो वा अन्यथा, जर ते कल्याणकारी कायदे आणि घटनात्मक तत्त्वांना कमकुवत किंवा पराभूत करण्याचा हेतू ठेवत असतील, तर कल्याणकारी कायद्याचे अंतिम उद्दिष्ट आणि उद्देश साध्य करण्यासाठी न्यायालयाने त्यांना रद्द करण्यास अजिबात संकोच करू नये. प्राण्यांच्या हक्कांची काळजी घेणे हे पॅरेज पेट्रियाच्या सिद्धांतानुसार न्यायालयाचे कर्तव्य देखील आहे, कारण ते मानवांच्या विरोधात स्वतःची काळजी घेण्यास असमर्थ आहेत."

"३७. अनुच्छेद ११ सामान्यतः प्राण्यांवरील क्रौर्याशी संबंधित आहे. अनुच्छेद ११ आयोजकांना जल्लीकटू/बैलगाडी शर्यत आयोजित करण्याचा कोणताही अधिकार देत नाही. अनुच्छेद ११ ही प्राण्यांच्या कल्याणासाठी आणि संरक्षणासाठी लागू केलेली एक फायदेशीर तरतूद आहे आणि ती दंडात्मक स्वरूपाची आहे. दंडात्मक स्वरूपाचे असल्याने, ते प्राण्यांना त्यांचे कल्याण आणि कल्याण पाहण्याचे अधिकार आणि प्राण्यांची काळजी घेणारे, ए. डब्ल्यू. बी. आय. इत्यादींसह सर्व व्यक्तींवर जबाबदाऱ्या प्रदान करते."

"४१. अनुच्छेद ११ (३) मध्ये अनुच्छेद ११ (३) (अ) ते (ई) मध्ये नमूद केलेल्या प्रकरणांच्या पाच श्रेणींमध्ये अपवाद आहेत, जे खालीलप्रमाणे आहेत:

"११. (३) या कलमातील काहीही यासाठी लागू होणार नाही -

(अ) गुरेढोरे निर्जंतुक करणे, किंवा कोणत्याही प्राण्याचे निर्जंतुकीकरण करणे किंवा ब्रँडिंग करणे किंवा नाकात वेसण घालणे, विहित पद्धतीने; किंवा

(ब) बंद खोल्यांमध्ये किंवा विहित केलेल्या इतर पद्धतींनी भटक्या कुत्र्यांचा नाश करणे; किंवा

(क) सध्या लागू असलेल्या कोणत्याही कायद्याच्या अधिकाराखाली असलेल्या कोणत्याही प्राण्याचा नाश करणे किंवा त्याचा नाश करणे; किंवा (ड) चौथ्या अध्यायात हाताळलेली कोणतीही बाब; किंवा

(ई) मानवजातीसाठी अन्न म्हणून कोणत्याही प्राण्याचा नाश करताना किंवा त्याचा नाश करण्याची तयारी करताना कोणतेही कृत्य करणे किंवा वगळणे, जोपर्यंत असा नाश किंवा तयारी ही वेदनारहित असावी."

'आवश्यकतेच्या सिद्धांताच्या' आधारे अपवाद समाविष्ट केले जातात. अनुच्छेद ११ (३) चा खंड (डी) आवश्यकतेतून समाविष्ट केलेल्या चौथ्या अध्यायात हाताळल्या गेलेल्या बाबींशी संबंधित आहे, जे प्राण्यांवरील प्रयोगांशी संबंधित आहे, जे शारीरिक ज्ञानाच्या किंवा ज्ञानाच्या नवीन शोधाच्या माध्यमातून प्रगती करण्याच्या उद्देशाने आहे जे वाचवण्यासाठी किंवा आयुष्य वाढवण्यासाठी किंवा दुःख कमी करण्यासाठी किंवा कोणत्याही रोगाचा सामना करण्यासाठी उपयुक्त ठरेल, मग तो मनुष्य, प्राणी किंवा वनस्पती असो, जो निषिद्ध नाही आणि कायदेशीर आहे. अनुच्छेद ११ (३) चा खंड (ई) मानवजातीसाठी अन्न म्हणून प्राण्यांची हत्या करण्यास परवानगी देतो, अर्थात, अनावश्यक वेदना किंवा दुःख न देता, जो खंड "गरजेतून" देखील समाविष्ट केला आहे. प्राण्यांवर प्रयोग करणे आणि त्यांचे मांस खाणे हे आपल्या समाजातील प्रजातीवादाचे दोन प्रमुख प्रकार असल्याचे म्हटले जाते. याव्यतिरिक्त, विधिमंडळाने, अनुच्छेद २८ नुसार, कोणत्याही समुदायाच्या धर्माला आवश्यक असलेल्या पद्धतीने प्राण्यांची हत्या करण्यास अनुकूलता दर्शविली आहे. मनोरंजन, प्रदर्शन किंवा करमणूक या सूट दिलेल्या श्रेणींमध्ये येत नाहीत आणि आवश्यकतेच्या सिद्धांतांतर्गत हक्क म्हणून दावा केला जाऊ शकत नाही. अनुच्छेद ११ (३) चा खंड (ब) भटक्या कुत्र्यांच्या विनाशाशी संबंधित आहे, अन्यथा ते मानवांसाठी हानिकारक ठरेल."

"४४. त्यामुळे, आमच्या मते, बैल हे शारीरिकदृष्ट्या त्यासाठी तयार केलेले नसलेले प्राणी असू शकत नाहीत, परंतु पी. सी. ए. कायद्याच्या अनुच्छेद ३ आणि अनुच्छेद ११ (१) चे संपूर्ण उल्लंघन करून त्यांना वेदना आणि त्रास देत काम करण्यास भाग पाडले जाते. पी. सी. ए. कायद्याचा पाचवा अध्याय अभिनय करणाऱ्या प्राण्यांशी संबंधित आहे. प्राण्यांना क्रूरतेने वागविण्यास प्रतिबंध करण्याबाबत अधिनियमाचा (पी. सी. ए. कायद्याचा) पाचवा अध्याय खेळ करणाऱ्या प्राण्यांशी संबंधित आहे. प्राण्यांना क्रूरतेने वागविण्यास प्रतिबंध करण्याबाबत अधिनियमाचे (पी.सी.ए. कायद्याचे) कलम २२

प्रदर्शन करणाऱ्या प्राण्यांचे प्रदर्शन आणि प्रशिक्षण यावर निर्बंध घालते, जे खालीलप्रमाणे आहे:

"२२. खेळ करून दाखवणाऱ्या प्राण्यांचे प्रदर्शन व प्रशिक्षण या निर्बंध. —
कोणत्याही व्यक्तीने प्रदर्शन किंवा प्रशिक्षण देऊ नये –

(एक) या प्रकरणाच्या उपबंधानुसार खेळ करणाऱ्या कोणत्याही प्राण्यास, त्याची नोंदणी केलेली नसेल तर;

(दोन) खेळ करणारा प्राणी म्हणून, ज्या प्राण्याला, केंद्र सरकार, शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे, प्रदर्शन करता न येणारा किंवा प्रशिक्षण न देता येणारा प्राणी म्हणून निर्दिष्ट करू शकेल अशा कोणत्याही प्राण्याला खेळ करणारा प्राणी म्हणून प्रदर्शित किंवा प्रशिक्षित करता येणार नाही.

XXX

"५३. (तामिळनाडू जल्लीकट्टू नियमन कायदा) टी.एन.आर.जे. कायद्याच्या उद्देश आणि कारणांचे विधान प्राचीन संस्कृती आणि परंपरेचा संदर्भ देते आणि त्याला कोणतेही धार्मिक महत्त्व असल्याचे नमूद करत नाही. प्राचीन संस्कृती आणि परंपरा देखील सध्या ज्या स्वरूपात जल्लीकट्टू किंवा बैलगाडी शर्यत आयोजित केली जात आहे, त्याला पाठिंबा देत नाहीत. बैलांचे स्वास्थ्य आणि हित जपणे तामीळ संस्कृती आणि परंपरा आहे, बैलांना कोणतीही वेदना किंवा दुःख देणे त्यांना मान्य नाही, तर दुसरीकडे, बैलांची पूजा करणे ही तामीळ परंपरा आणि संस्कृती आहे आणि बैल नेहमीच भगवान शिवाचे वाहन मानले जाते. तमिळ परंपरेतील येरू थाझुवु म्हणजे बैलांना आलिंगन देणे न की मानवी शौर्य दाखवण्यासाठी बैलावर जबरदस्ती करणे. जल्लीकट्टू म्हणजे बैलाच्या शिंगांना बांधलेली चांदीची किंवा सोन्याची नाणी आणि जुन्या काळात ज्याने बैलाच्या शिंगांवरून पैसे मिळविले, तो मालकाच्या मुलीशी लग्न करत असे. जल्लीकट्टू किंवा बैलगाडी शर्यत, जी आता प्रचलित आहे, ती तामिळनाडूची परंपरा किंवा संस्कृती कधीच राहिलेली नव्हती."

XXX

“७३. विविध अहवालांनुसार, जल्लीकटू आणि बैलांच्या शर्यतीच्या इतर प्रकारांमुळे बैलांना खूप वेदना, त्रास आणि ताण येतो. बैल, अशा घटनांमध्ये, त्यांना रिंगणात जायचे नाही हे दाखवून केवळ डोकेच हलवत नाही तर, वडी वासल मध्ये (जल्लीकटू या खेळात बैलाचे प्रवेश करण्याचे ठिकाण) वेदना खूप झाल्यामुळे, त्यांच्यासाठी प्रतिकूल परिस्थितीत पळून जाण्याशिवाय त्यांच्याकडे दुसरा मार्ग नाही. अशा त्या परिस्थितीत बैल तणावग्रस्त, थकलेले, जखमी आणि अपमानित होतात. बैलांची निराशा त्यांच्या आवाजामध्ये लक्षात येते आणि बैलांचे चेहऱ्यावरील हावभाव पाहून, नीतिशास्त्रज्ञ किंवा सामान्य माणसाला त्यांचे दुःख सहजपणे जाणवू शकते. बैल, अन्यथा मानवी वापरासाठी आणि गरजेसाठी आपले जीवन समर्पित करणारे अतिशय शांततापूर्ण प्राणी असतात, परंतु त्यांना अशा अग्निपरीक्षेच्या अधीन केले जाते ज्यामुळे त्यांना केवळ तीव्र त्रासच होत नाही तर ते ज्या प्रकारे वागू इच्छित नाहीत अशा प्रकारे वागण्यास भाग पाडतात, जे त्यांना आवडत नाही अशा प्रसंगात त्यांना भाग घेण्यास भाग पाडतात आणि त्या प्रक्रियेत त्यांचा अगदी छळ केला जात आहे. बैल थकल्याशिवाय, जखमी झाल्याशिवाय, त्रासल्याशिवाय किंवा अपमानित झाल्याशिवाय तथाकथित खेळ पार पाडू शकत नाहीत. बैलांना हेतुपुरस्सर भीती, मानसिक आणि शारीरिक दुखापत देखील केली जाते आणि मानवी आनंद आणि मनोरंजनासाठी अनावश्यक ताण आणि त्रास दिला जातो, ती देखील एक अशी प्रजाती ज्याने मानवी फायद्यासाठी आपले जीवन पूर्णपणे समर्पित केले आहे.”

१२. १९६० चा कायदा भारतीय राज्यघटनेच्या सातव्या अनुसूचीच्या तिसऱ्या यादीतील १७ व्या नोंदी मध्ये समाविष्ट असलेल्या विधिमंडळाच्या अधिकाराच्या अनुषंगाने लागू करण्यात आला आहे. मुख्य कायद्यावरील दुरुस्ती कायद्यांचा परिणाम खाली दिलेल्या तुलनात्मक तक्त्यातून दिसून येईल:-

तरतूदी	प्राण्यांना क्रूरतेने वागवण्यास प्रतिबंध करण्याबाबत अधिनियम, १९६० ("मुख्य कायदा")	प्राण्यांना क्रूरतेने वागवण्यास प्रतिबंध करण्याबाबत (तमिळनाडू दुरुस्ती) अधिनियम २०१७	प्राण्यांना क्रूरतेने वागवण्यास प्रतिबंध करण्याबाबत (कर्नाटक द्वितीय दुरुस्ती) अधिनियम २०१७	प्राण्यांना क्रूरतेने वागवण्यास प्रतिबंध करण्याबाबत (महाराष्ट्र दुरुस्ती) अधिनियम २०१७
व्याप्ती	प्राण्यांना नाहक वेदना किंवा यातना देण्यास प्रतिबंध करण्यासाठी आणि त्या प्रयत्नार्थ प्राण्यांना क्रूरतेने वागविण्यास प्रतिबंध करण्याशी संबंधित कायद्याचे विशोधन करण्यासाठी	तामिळनाडू राज्याच्या सांस्कृतिक वारशाचे जतन करण्यासाठी आणि बैलांच्या मूळ जातीचे अस्तित्व आणि आरोग्य तजवीज करण्यासाठी प्राण्यांवरील क्रूरता प्रतिबंध कायदा, १९६० मध्ये विशोधन करण्यासाठी	प्राण्यांना क्रूरतेने वागविण्यास प्रतिबंध कायदा, १९६० मध्ये सुधारणा करणारा कायदा कर्नाटक राज्यासाठी लागू करण्यात आला.	प्राण्यांना क्रूरतेने वागविण्यास प्रतिबंध कायदा, १९६० मध्ये सुधारणा करणारा कायदा महाराष्ट्र राज्या मध्ये लागू करण्यात आला.
कलम २	व्याख्या- या अधिनियमामध्ये संदर्भानुसार अन्यथा आवश्यक नसेल तर,- (क) "प्राणी"- याचा अर्थ, मानवा व्यतिरिक्त अन्य असा कोणताही सजीव प्राणी असा आहे; [(ख) "मंडळ" याचा अर्थ कलम ४ अन्वये स्थापन केलेले आणि कलम ५ क अन्वये वेळोवेळी पुर्नघटित केल्याप्रमाणे असणारे मंडळ, असा आहे;] (ग) "बंदिस्त प्राणी" याचा अर्थ ज्याला बंदिस्त किंवा परिबद्ध करून ठेवले असेल मग ते कायमचे असो किंवा तात्पुरते असो किंवा त्याला बंदिस्त किंवा परिबद्ध अवस्थेतून निसटून जाण्यापासून अडथळा आणण्याच्या किंवा प्रतिबंध करण्याच्या प्रयोजनार्थ कोणत्याही उपयंत्राच्या किंवा यंत्राच्या अधीन असलेला किंवा ज्याच्या मुसक्या बांधून	प्राण्यांना क्रूरतेने वागविण्यास प्रतिबंध कायदा, १९६० (१९६० चा केंद्रीय कायदा ५९) च्या कलम २ मध्ये (यापुढे मुख्य कायदा म्हणून संदर्भित), खंड (घ) नंतर, खालील कलम समाविष्ट केले जाईल , म्हणजे:- "(घ घ) "जल्लीकटू" म्हणजे एका कॅलेंडर वर्षाच्या जानेवारी ते मे महिन्यांदरम्यान परंपरा आणि संस्कृती पाळण्याच्या दृष्टीकोनातून, राज्य सरकारद्वारे अधिसूचित केले जाईल अशा ठिकाणी बैलांना बैल पाळले जाते आणि अशा ठिकाणी, "मंजुविरथु", "वदामाडू" आणि	प्राण्यांना क्रूरतेने वागविण्यास प्रतिबंध कायदा, १९६० (१९६० चा केंद्रीय कायदा ५९) च्या कलम २ मध्ये (यापुढे मुख्य कायदा म्हणून संदर्भित) - (एक) खंड (क) नंतर, खालील समाविष्ट केले जातील, म्हणजे:- "(कक) "बैलांची शर्यत किंवा बैलगाडी शर्यत" म्हणजे बैलांच्या शर्यतीचा कोणताही प्रकार, ज्यामध्ये बैलांचा समावेश असलेला पारंपारिक खेळ म्हणून बैलगाडीच्या शर्यतीचा समावेश	प्राण्यांना क्रूरतेने वागविण्यास प्रतिबंध कायदा, १९६० च्या कलम २ मध्ये, महाराष्ट्र राज्याला लागू असलेल्या (यापुढे "मुख्य कायदा" म्हणून संदर्भित), खंड (ख) नंतर, खालील कलम समाविष्ट केले जाईल, म्हणजे :- "(खख) "बैलगाडी शर्यत" म्हणजे बैल किंवा बैलांचा सहभाग असलेली शर्यत, लाकडी जोखडाच्या साहाय्याने गाडीला बांधलेली

ठेवलेल्या आहेत किंवा जो विकलांग असल्याचे दिसून येते, असा कोणताही (पाळीव नसलेला) प्राणी, असा आहे. (घ) "पाळीव प्राणी" याचा अर्थ, माणसाच्या उपयोगाचे कोणतेही प्रयोजन साध्य करण्यासाठी जो पूरेसा माणसाळलेला आहे किंवा माणसाळण्यात येत आहे किंवा जरी त्याला अशाप्रकारे माणसाळवले नसेल किंवा माणसाळवण्यात येत नसेल किंवा माणसाळवण्याचा उद्देश नसेल, तरी जो वस्तूतः पूर्णतः किंवा अंशतः माणसाळवला गेला आहे किंवा ज्याला माणसाळवण्यात आले आहे, असा कोणताही प्राणी, असा आहे; (ङ) "स्थानिक प्राधिकारण" याचा अर्थ, एखादया विनिर्दिष्ट स्थानिक क्षेत्रातील कोणत्याही बाबींचे नियंत्रण व प्रशासन जिच्याकडे त्या काळी कायदयाद्वारे विनिहित केलेले असेल अशी नगरपालिका समिती, जिल्हा मंडळ, किंवा अन्य प्राधिकरण असा आहे; (च) "मालक" या शब्दाच्या पशूंच्या संदर्भात उपयोग करताना त्यामध्ये केवळ मालकच नव्हे तर, त्या त्या काळी कब्जात किंवा अभिरक्षित असणारी अन्य कोणतीही व्यक्ती मग मालकाची संमती असो किंवा नसो अंतर्भूत असेल; (छ) "फुका किंवा ड्रमदेव" यामध्ये दुभत्या प्राण्यांतील कोणताही दुभत्याच्या स्त्राव काढून टाकण्याच्या उद्देशाने त्या दुभत्या मादी प्राण्याच्या आंचळात हवा किंवा कोणताही पदार्थ सोडण्याच्या कोणत्याही प्रक्रियाचा समावेश	"एरुधुविदुमविझा" यांचा समाविष्ट आहे.	आहे, ज्यामध्ये बैलांचा समावेश लाकडी जोखडाच्या (ज्या कुठल्या नावाने संबोधले जाते) साहाय्याने गाड्याला बांधलेला असला किंवा नसला तरी, सामान्यतः राज्यातील संस्कृती आणि परंपरेचा एक भाग म्हणून राज्य सरकारद्वारे अधिसूचित केले जातील अशा दिवशी आणि ठिकाणांवर आयोजित केला जातो." आणि (दोन) खंड (घ) नंतर, खालील समाविष्ट केले जातील, म्हणजे:- "(घ घ) "कंबला" म्हणजे म्हशीच्या (नर) शर्यतीचा समावेश असलेला पारंपारिक क्रीडा स्पर्धा सामान्यतः राज्यातील परंपरा आणि संस्कृतीचा एक भाग म्हणून राज्य सरकारने अधिसूचित केलेल्या दिवशी आणि ठिकाणी आयोजित केला जातो."	असो किंवा नसो (ज्या कुठल्या नावाने संबोधले जाते), गाडीवाल्या सोबत किंवा त्याशिवाय महाराष्ट्र राज्यात अशा दिवशी परंपरा आणि संस्कृतीचे पालन करण्याच्या दृष्टीकोनातून आणि कोणत्याही जिल्ह्यात जेथे जिल्हाधिकाऱ्यांनी पूर्वी मंजूर केलेल्या ठिकाणी पारंपारिकपणे आयोजित केले जाते आणि "बैलगाडा शर्यत", "छकडी" आणि "शंकरपाट" म्हणून ओळखले जाते; "
---	---	--	--

	आहे; (ज) "विहित" याचा अर्थ, या अधिनियमान्वये केलेल्या नियमाद्वारे विहित केलेले, असा आहे; (क्ष) "रस्ता" यामध्ये कोणताही मार्ग, सडक, गल्ली, चौक, आवार, बोळ, खुला मार्ग, खुली जागा, मग ते सर्व रहदारीचे असोत किंवा नसोत जिथे लोकांना प्रवेश असेल, समाविष्ट आहे.			
कलम 3	प्राण्यांचा प्रभार असणा-या व्यक्तींची कर्तव्ये- कोणत्याही प्राण्याची देखभाल करणा-या किंवा त्याचा प्रभार असणा-या व्यक्तीचे, असे प्राणी सुस्थितीत आहेत हे सुनिश्चित करण्यासाठी सर्व वाजवी उपाय योजणे आणि अशा प्रण्याला उगीचच होणा-या वेदना किंवा यातना देण्यास प्रतिबंध करणे हे कर्तव्य असेल.	मुख्य कायद्याचे कलम 3 च्या उप-कलम (१) म्हणून पुनर्क्रमित केली जाईल आणि उप-कलम (१) नंतर पुनर्क्रमित केल्याप्रमाणे, खालील उप-विभाग जोडले जातील, म्हणजे:- "(२) पोट-कलम (१) मध्ये काहीही असले तरी, 'जल्लीकटू'चे नियमन, राज्य सरकारद्वारे तयार केले जातील अशा नियम आणि नियमनांच्या अधीन राहून, परवानगी दिली जाईल."	मुख्य कायद्याचे कलम 3 च्या उप-कलम (१) म्हणून पुनर्क्रमित केली जाईल आणि उप-कलम (१) नंतर पुनर्क्रमित केल्याप्रमाणे, खालील उप-विभाग जोडले जातील, म्हणजे:- "(२) पोट-कलम (१) मध्ये काहीही असले तरी, प्रभारी व्यक्तीद्वारे प्राण्यांना नाहक वेदना किंवा यातना होणार नाही या अटीच्या अधीन राहून "कंबला" किंवा "बैल शर्यत किंवा बैलगाडी शर्यत" आयोजित करण्यास परवानगी असेल प्राणी "कंबला" किंवा "बैल शर्यत किंवा बैलगाडी शर्यत" संहिता आणि राज्य सरकारने अधिसूचनेद्वारे विनिर्दिष्ट केल्या जातील अशा इतर अटीच्या अधीन राहून आयोजित केल्या जाईल.	मुख्य कायद्याचे कलम 3 च्या उप-कलम (१) म्हणून पुनर्क्रमित केली जाईल आणि उप-कलम (१) नंतर पुनर्क्रमित केल्याप्रमाणे, खालील उप-विभाग जोडले जातील, म्हणजे:- "(२) पोटकलम (१) मध्ये काहीही असले तरी, बैलगाडी शर्यत कायद्याने किंवा कायदानुसार कल्पना केल्याप्रमाणे कोणत्याही प्रकारच्या वेदना किंवा यातना प्राण्यांना होणार नाही या अटीच्या अधीन राहून, बैलगाडी शर्यती आयोजित करण्यासाठी वापरण्यात येणारी कोणतीही व्यक्ती किंवा प्राणी प्रभारी व्यक्ती आणि राज्य सरकारने कलम

				38B अंतर्गत नियमांद्वारे विहित केलेल्या अशा इतर अटींच्या अधीन राहून जिल्हाधिकाऱ्यांच्यापूर्वपरवानगीने आयोजित केली जाऊ शकते. (३) जर कोणतीही व्यक्ती किंवा प्राण्यांच्या प्रभारी व्यक्तीने पोट-कलम (२) मध्ये घालून दिलेल्या अटींचे उल्लंघन करून किंवा बैलगाडी शर्यतीशी संबंधित नियमांचे उल्लंघन करून बैलगाडी शर्यत आयोजित केली असेल किंवा प्राण्यांना वेदना किंवा यातना होत असेल तर, त्याला पाच लाख रुपयांपर्यंतचा दंड किंवा तीन वर्षांपर्यंतच्या कारावासाची शिक्षा होईल."
कलम ११	प्राण्यांना क्रूरतेने वागविणे – (१) कोणतीही व्यक्ती- (क) कोणत्याही प्राण्याला मारणे, लाथेने मारणे, त्याच्यावर अधिक भार लादणे, त्याला अधिक दामटेल, त्याच्यावर क्षमतेपेक्षा जास्त वजनाचा भार ठेवणे, त्याचा छळ करणे किंवा जेणे करून त्या प्राण्याला नाहक वेदना व यातना होतील अशा प्रकारे वागवेल तर; किंवा- (ख) [ज्याचे वय	मुख्य कायद्याच्या कलम ११ मध्ये, उप-कलम (३) मध्ये, उपबंध (ड) नंतर, खालील कलम जोडले जाईल, म्हणजे:- "(च) परंपरा आणि संस्कृतीचे पालन आणि संवर्धन करण्यासाठी आणि गुरांच्या स्थानिक जातीचे संवर्धन तसेच त्यांची सुरक्षा, संरक्षण आणि कल्याण सुनिश्चित	मुख्य कायद्याच्या कलम ११ मध्ये, उप-कलम (३) मध्ये, उपबंध (ड) नंतर, खालील समाविष्ट केले जातील, म्हणजे:- "(च) म्हशींच्या मूळ जातीचे पालन आणि संवर्धन तसेच त्यांची सुरक्षा, संरक्षण आणि आरोग्याची तजवीज	मुख्य कायद्याच्या कलम ११ मध्ये, उपकलम (३) मध्ये, उपबंध (ग) नंतर, खालील खंड समाविष्ट केला जाईल, म्हणजे:-(ग-१) कलम ३ च्या उपकलम (२) च्या तरतुदीनुसार बैलगाडी शर्यत

झाल्यामुळे किंवा कोणत्याही रोगामुळे] विकलतेमुळे, जखमी झाल्यामुळे दुखापत झाल्यामुळे किंवा इतर कोणत्याही कारणामुळे असे काम करण्यास जो प्राणी अयोग्य ठरला असेल अशा कोणत्याही प्राण्याकडून कोणतेही काम, मेहनत किंवा अन्य कोणत्याही गोष्टी करून घेईल किंवा मालक म्हणून अशा प्राण्याला कामाला लावण्याची परवानगी देईल तर; किंवा (ग) [कोणत्याही प्राण्याला] बुद्धिपुरस्सर आणि गैरवाजवीपणे कोणतेही क्षतिकारक औषधिद्रव्य किंवा क्षतिकारक पदार्थ देईल किंवा [कोणत्याही प्राण्याला] बुद्धिपुरस्सर आणि गैरवाजवीपणे कोणतेही क्षतिकारक औषधिद्रव्य किंवा क्षतिकारक पदार्थ (पोटात) घ्यायला लावेल किंवा घ्यायला लावण्याचा प्रयत्न करेल ; किंवा (घ) कोणत्याही प्राण्याला ज्यामुळे त्याला उगाचच वेदना किंवा यातना होतील अशा रीतीने किंवा अशा स्थितीत मग त्याला कोणत्याही वाहनातून किंवा वाहनावर घालून आणलेले असो वा नसो वाहून आणेल किंवा नेईल; किंवा (ङ) कोणत्याही प्राण्याला ज्यात प्राण्याला त्याच्या उंचीच्या, रुंदीच्या आणि जाडीच्या मानाने पुरेसे नसल्यामुळे वाजवीरीत्या हालचाल करता येणार नाही अशा कोणत्याही पिंज-यात किंवा पात्रात ठेवील किंवा परिरुद्ध करेल (च) कोणत्याही पशूला गैरवाजवीपणे आखूड किंवा गैरवाजवीपणे जड असलेल्या साखळीने किंवा	करण्याच्या दृष्टीकोनातून 'जल्लीकटू' आयोजित करणे.	सह परंपरा आणि संस्कृतीचे जतन आणि प्रसार करण्याच्या उद्देशाने "कंबला" आयोजित करणे (छ) परंपरा आणि संस्कृतीचे पालन आणि संवर्धन करण्यासाठी आणि गुरांच्या स्थानिक जातीचे संवर्धन तसेच त्यांची सुरक्षा, संरक्षण आणि कल्याण सुनिश्चित करण्याच्या दृष्टीकोनातून 'बैल शर्यत किंवा बैलगाडी शर्यत' आयोजित करणे.	आयोजित करणे किंवा परंपरा आणि संस्कृतीचे जतन आणि संवर्धन करण्याच्या दृष्टीने त्यात सहभाग घेणे आणि बैलांच्या स्थानिक जातींचे संरक्षण तसेच त्यांचे, पावित्र्य, सुरक्षितता आणि कल्याण सुनिश्चित करणे; किंवा
---	---	---	--

दोरीने, गैरवाजवी कालावधीसाठी बांधून ठेवील; किंवा (छ) मालक म्हणून, कोणत्याही कुत्र्याला नेहमी साखळीने बांधून ठेवून किंवा बंदिवासात ठेवण्याची व्यवस्था करून त्याच्याकडून वाजवीरित्या कसरती करून घेण्याकडे किंवा त्याची कसरत करण्याची व्यवस्था करण्याकडे, ती दुर्लक्ष करेल; किंवा (ज) [कोणत्याही प्राण्याचा] मालक म्हणून त्या प्राण्याला पुरेसे अन्न, पाणी किंवा निवारा देण्यास चुकेल ; किंवा (झ) कोणत्याही प्राण्याची वाजवी कारणांशिवाय उपासमारी किंवा तहानेने व्याकुळ होण्याची शक्यता असेल अशा परिस्थितीत तसेच सोडून देईल; किंवा (त्र) ज्याचा तो मालक आहे अशा कोणत्याही प्राण्याला तो प्राणी सांसर्गिक किंवा संक्रामक आजाराने पिडीत असताना कोणत्याही रस्त्यावर कोठेही बुद्धिपुरस्सर जाऊ देईल किंवा ज्या अशा कोणत्याही रोगी किंवा विकलांग प्राण्याची जी व्यक्ती मालक आहे, त्याला वाजवी कारणांशिवाय, कोणत्याही रस्त्यावर मरण्यासाठी सोडून देईल; किंवा (ट) ज्याचा अवयव छाटल्यामुळे, भुक, तहान, अतिगर्दी किंवा इतर दूरव्यवहार यामुळे किंवा इतर प्रकारे जांच केल्यामुळे तो वेदनेने पिडीत झाला आहे, असा तिच्या ताब्यात असणारा कोणताही प्राणी विकेल किंवा वाजवी कारणांशिवाय तो विकण्यासाठी काढेल; किंवा (ठ) कोणत्याही प्राण्याची (यात बेवारशी कुत्री			
--	--	--	--

अंतर्भूत असतील) त्याच्या हृदयात, स्ट्रायचीन इंजेक्शन टोचण्याच्या पध्दतीने किंवा उगीचच इतर कोणतीही निर्दयतेची पध्दत वापरून अवयव छाटेल किंवा कोणत्याही प्राण्याला मारून टाकेल, किंवा (ड) केवळ करमणुकीकरिता,- (एक) कोणत्याही प्राण्याला जेणे करून तो अन्य कोणत्याही प्राण्याचे भक्ष्य बनेल,(यात अभयारण्यात वाघाचे किंवा अन्य प्राण्याचे भक्ष्य म्हणून बांधलेल्या पशूचा अंतर्भाव असेल) अशा प्रकारे परिरुद्ध करून ठेवील किंवा परिरुद्ध करवील ; किंवा (दोन) कोणत्याही प्राण्याला अन्य कोणत्याही प्राण्याशी झुंज देण्याकरिता किंवा त्याला लालूच दाखविण्याकरिता चितावणी देईल; किंवा (ढ) ³[***]प्राण्यांची झुंज लावण्यासाठी किंवा कोणत्याही प्राण्याला लालूच दाखवण्यासाठी कोणत्याही जागेची योजना करील,तिचा उपयोग करील किंवा तिची व्यवस्था ठेचण्याची कृती करेल किंवा कोणत्याही जागेचा असा उपयोग करण्यासाठी परवानगी देईल किंवा ती तशा उपयोगासाठी देऊ करील किंवा अन्य कोणत्याही व्यक्तीला अशा कोणत्याही प्रयोजनासाठी कोणतीही जागा ठेवण्यास किंवा तिचा उपयोग करण्यास परवानगी देऊन पैसे मिळविल; किंवा (ण) ज्या नेमबाजीच्या सामन्यामध्ये किंवा स्पर्धेत ज्यात असा नेम धरण्यासाठी प्राण्यांना बंदिवासातून मूक्त करण्यात			
---	--	--	--

येत असेल, त्यासामन्यांना किंवा स्पर्धांना प्रोत्साहन देईल, किंवा त्यात भाग घेईल, तर ती, [पहिल्या अपराधाच्याबाबतीत, दहा रुपयांहून कमी नसणा-या, परंतु पन्नास रुपयांपर्यंत असू शकणा-या द्रव्यदंडाच्या शिक्षेस आणि पूर्वीच्या अपराध घडल्यापासून तीन वर्षांच्या आत करण्यात आलेल्या दुस-या किंवा तदनंतर केलेल्या अपराधाच्या बाबतीत पंचवीस रुपयांहून कमी नसणा-या, परंतु शंभर रुपयांपर्यंत असू शकेल एवढ्या द्रव्यदंडाच्या शिक्षेस किंवा तीन महिन्या पर्यंत असू शकेल एवढ्या कारावासाच्या शिक्षेस किंवा दोन्ही शिक्षांस पात्र असेल.](2) पोट कलम (१) च्या प्रयोजनार्थ, एखादया मालक, अशा अपराधाला प्रतिबंध करण्याच्या दृष्टीने वाजवी काळजी घेण्यास आणि त्याच्यावर देखरेख करण्यास चुकेल तर, त्याने अपराध केला असल्याचे मानण्यात येईल : परंतु, केवळ अशी काळजी घेण्यास किंवा देखरेख ठेवण्यास चुकल्याच्या कारणावरून त्याने कुरता दाखवण्यास परवानगी दिल्याबद्दल मालक सिध्ददोषी ठरला असेल त्याबाबतीत, त्याला द्रव्यदंडाचा विकल्प दिल्याखेरीज, कारावासाच्या शिक्षेस तो पात्र ठरणार नाही. (३) या कलमातील कोणताही मजकूर- (क) विहित करण्यात आलेल्या रीतीन गुरांची शिंगे उपटणे किंवा कोणत्याही प्राण्याचे खच्चीकरण करणे किंवा डाग देणे किंवा त्याच्या			
---	--	--	--

	नाकात वेसण घालणे; किंवा(ख) बेवारशी कुत्र्याला प्राणहारक कक्षात कोडून किंवा [विहीत करण्यास येईल अशा इतर पद्धतीने] त्याचा नाश करणे; किंवा (ग) त्या त्या काळी अमलाम असलेल्या कोणत्याही कायद्याच्या प्राधिकारा अन्वये, कोणत्याही प्राण्याचा निर्वेश करणे किंवा त्याचा नाश करणे; किंवा (घ) चौथ्या प्रकरणामधील कोणतीही बाब हाताळणे; किंवा (ड) मानवजातीचे अन्न म्हणून कोणत्याही प्राण्याचा नाश करताना किंवा नाश करण्याची तयारी करताना प्राण्याला उगीचच यातना किंवा वेदना न देता असा नाश करणे किंवा तो करण्याचा प्रयत्न करणे, या गोष्टींना लागू असणार नाही.			
कलम २२	खेळ करून दाखवणा-या प्राण्यांचे प्रदर्शन व प्रशिक्षण यावर निर्बंध -कोणतीही व्यक्ती, - (एक) या प्रकरणाच्या उपबंधानुसार खेळ करणा-या कोणत्याही प्राण्यास, त्याची नोंदणी केलेली नसेल तर; (दोन) खेळ करणारा प्राणी म्हणून, ज्या प्राण्याला, केंद्र सरकार, शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे, प्रदर्शन करता न येणारा किंवा प्रशिक्षण देता न येणारा प्राणी म्हणून निर्दिष्ट करू शकेल, अशा कोणत्याही प्राण्याला खेळ करणारा प्राणी म्हणून, - प्रदर्शित किंवा प्रशिक्षित करणारा नाही.	मुख्य कायद्याच्या कलम २२ मध्ये पुढील परंतुक जोडली जाईल, म्हणजे:- "परंतु या कलमात काहीही उद्धृत असले तरी 'जल्लीकटू' आयोजित करण्यासाठी लागू होणार नाही".	मुख्य कायद्याच्या कलम २२ मध्ये, शेवटी, खालील परंतुक समाविष्ट केली जाईल, म्हणजे:- "परंतु, या कलमात समाविष्ट असलेली कोणतीही गोष्ट, यथास्थिती, कंबळ किंवा बैलांची शर्यत किंवा बैलगाडी शर्यत आयोजित करण्यास लागू होणार नाही".	मुख्य कायद्याच्या कलम २२ मध्ये पुढील परंतुक जोडली जाईल, म्हणजे:- "परंतु या कलमातील काहीही कलम ३ च्या उपकलम (२) च्या तरतुदीनुसार बैलगाडी शर्यत आयोजित करण्यास लागू होणार नाही".
कलम २७	सूट- या प्रकरणात अंतर्भूत असणारी कोणतीही गोष्ट- (क) ख-याखु-या सैनिकी किंवा पोलिसी प्रयोजनासाठी	मुख्य कायद्याच्या कलम २७ मध्ये, उपबंध (ख) नंतर, पुढील उपबंध जोडला जाईल, म्हणजे:-	मुख्य कायद्याच्या कलम २७ मध्ये, उपबंध (ख) नंतर, खालील उपबंध	मुख्य कायद्याच्या कलम २७ मध्ये, उपबंध (क) नंतर, खालील उपबंध

	प्राण्यांना प्रशिक्षण देण्यात आलेल्या कोणत्याही प्राण्याचे प्रदर्शन करण्यास; किंवा (ख) प्राणी उदयानामध्ये ठेवलेल्या किंवा तिचा मुख्य उद्देश शैक्षणिक किंवा शास्त्रीय प्रयोजनांसाठी प्राण्यांचे प्रदर्शन करणे, असा आहे, अशा सोसायटी किंवा अधिसंघाने ठेवलेल्या कोणत्याही प्राण्यास, - लागू होणार नाही.	"(ग) परंपरा आणि संस्कृतीचे जतन आणि संवर्धन करण्याच्या दृष्टीने आणि बैलांच्या मूळ जातींचे अस्तित्व आणि निरंतरता सुनिश्चित करण्याच्या दृष्टीने 'जल्लीकटू' आयोजित करणे".	असेल. मूळ मुख्य कायद्याच्या कलम २७ मध्ये, उपबंध (ख) नंतर, खालील उपबंध समाविष्ट केले जातील, म्हणजे: - (ग) परंपरा आणि संस्कृतीचे जतन आणि संवर्धन करण्याच्या दृष्टीने कंबळ आयोजित करणे आणि म्हशींच्या स्थानिक जातींचे अस्तित्व आणि निरंतरता सुनिश्चित करणे. (ड) परंपरा आणि संस्कृतीचे जतन आणि संवर्धन करण्याच्या दृष्टीने बैल शर्यत किंवा बैलगाडी शर्यत आयोजित करणे आणि गुरांच्या स्थानिक जातींचे अस्तित्व आणि निरंतरता सुनिश्चित करणे.	समाविष्ट केला जाईल, म्हणजे: - "(क - १) परंपरा आणि संस्कृतीचे पालन आणि संवर्धन करण्याच्या दृष्टीने कलम ३ च्या उपकलम (२) च्या तरतुदींनुसार बैलगाडी शर्यत आयोजित करणे आणि बैलांच्या मूळ जातींचे अस्तित्व आणि निरंतरता सुनिश्चित करणे; किंवा".
२८ अ चा समावेश		प्रधान कायद्याच्या कलम २८ नंतर, खालील कलम समाविष्ट केले जाईल ते म्हणजे - या कायद्यात समाविष्ट असलेली कोणतीही गोष्ट परंपरा आणि संस्कृतीचे पालन आणि संवर्धन करण्यासाठी आयोजित केलेल्या जल्लीकटूला लागू होणार नाही आणि जल्लीकटूचे असे वर्तन या कायदानुसार गुन्हा ठरणार नाही.	प्रधान कायद्याच्या कलम २८ नंतर, खालील कलम समाविष्ट केले जाईल ते म्हणजे - या कायद्यात समाविष्ट असलेली कोणतीही गोष्ट कंबाला किंवा बैल शर्यत किंवा परंपरा आणि संस्कृती यांचे पालन आणि संवर्धन करण्यासाठी आयोजित केलेल्या बैलगाडी शर्यतींना लागू होणार नाही	प्रधान कायद्याच्या कलम २८ नंतर, खालील कलम समाविष्ट केले जाईल ते म्हणजे - २८ अ या कायद्यामध्ये समाविष्ट असलेली कोणतीही गोष्ट परंपरेचे पालन आणि संवर्धन करण्यासाठी कलम ३ च्या उपकलम (२) च्या तरतुदींनुसार आयोजित केलेल्या

			आणि कंबाला किंवा बैल शर्यत किंवा बैलगाडी शर्यत याना लागू होणार नाही. या कायदानुसार कार्ट रेस हा गुन्हा ठरणार नाही.	बैलगाडी शर्यतींना लागू होणार नाही. या कायदांतर्गत संस्कृती आणि असे वर्तन हा गुन्हा ठरणार नाही.
३८ ब चा समावेश	प्रिन्सिपल ऍक्टच्या कलम ३८ अ नंतर, खालील कलम समाविष्ट केले जाईल ते म्हणजे - १) राज्य सरकार, अधिकृत राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे मागील प्रकाशनाच्या अटीच्या अधीन राहून, केंद्र सरकारने केलेल्या नियमांशी विसंगत नसलेले नियम बनवू शकते. , अधिनियमाच्या कलम ३ मधील पोटकलम २ मधील तरतुदी अंमलात आणण्यासाठी जर काही असेल तर (२) या कलमांतर्गत केलेला प्रत्येक नियम राज्य विधिमंडळाच्या प्रत्येक सभागृहासमोर बनविल्यानंतर शक्य तितक्या लवकर मांडला जाईल. एकूण तीस दिवसांच्या कालावधीसाठी ते सत्र चालू असताना, ज्यामध्ये एका सत्रात किंवा दोन किंवा अधिक सलग सत्रांचा समावेश असू शकतो आणि ज्या सत्रात ते जसे मांडले गेले आहे त्या सत्राची समाप्ती होण्यापूर्वी किंवा त्यानंतर लगेचच दोन्ही सभागृहे सहमती दर्शवतात. नियमात कोणताही फेरफार करणे किंवा दोन्ही सभागृहे सहमत आहेत की नियम केला जाऊ नये आणि अशा निर्णयाची अधिसूचना अधिकृत राजपत्रात सूचित करेल, नियम अशी अधिसूचना प्रकाशित झाल्याच्या तारखेपासून केवळ अशा सुधारित स्वरूपात लागू होईल किंवा कोणत्याही परिस्थितीत परिणाम होणार नाही. असे असले तरी असा कोणताही फेरबदल किंवा रद्द करणे हे त्या नियमांतर्गत पूर्वी केलेल्या किंवा वगळण्यात आलेल्या कोणत्याही गोष्टीच्या वैधतेला बाधा न आणता असेल			

१३. उपरोक्त तीन दुरुस्ती कायदांना राष्ट्रपतींची मंजूरी मिळाल्यानंतर, तामिळनाडू आणि महाराष्ट्र राज्यांनी उपरोक्त गोवंश क्रीडा आयोजित करण्यासाठी नियम तयार केले.तामीळनाडू नियमांचे शीर्षक 'द तामिळनाडू प्रिव्हेंशन ऑफ क्रुएल्टी टू एनिमल्स (जल्लीकट्टूचे आयोजन) नियम, २०१७' असे होते आणि महाराष्ट्र राज्यासाठी 'द महाराष्ट्र प्रिव्हेंशन ऑफ क्रुएल्टी टू एनिमल्स (बैलगाडी शर्यतीचे आयोजन) नियम २०१७' तयार करण्यात आले होते.जोपर्यंत कर्नाटक राज्याचा संबंध आहे, त्याच धर्तीवर १७ डिसेंबर २०१५ रोजी जापन क्रमांक पी एस एम २५७ एस एल व्ही - २०१४ द्वारे अधिसूचना जारी करण्यात आली होती.हे नियम/अधिसूचना उपरोक्त गोवंश क्रीडा आयोजित करण्यासाठी कठोरपणे नियमन करण्याचा प्रयत्न करतात. ते खेळ आयोजित करण्याच्या परवानगीसाठी, शर्यतीत भाग घेण्यासाठी अर्ज

करण्याच्या तरतुदी गृहीत धरतात.बैलगाडी शर्यतीच्या आयोजनासाठी, मार्गाची लांबी, विश्रांतीचा कालावधी आणि सामान्य लोकांपासून मार्गाचे विलगीकरण यासारख्या वैशिष्ट्यांसह अशा शर्यती कशा प्रकारे आयोजित केल्या जाऊ शकतात हे नियम ठरवतात. तामीळनाडूच्या नियमांमध्ये विशेषतः आखाणासाठीच्या वैशिष्ट्यांसह बैलांच्या तपासणीसाठी, बैल गोळा करण्याचे अंगण तसेच प्रेक्षकांची दालन उभारण्याची तरतूद आहे. बैलांना धारदार वस्तू, काठ्यांनी मारणे आणि टोचणे, त्यांच्या डोळ्यात मिरचीची पूड ओतणे, त्यांची शेपटी वळवणे यासारख्या इतर वेदनादायक कृतींमध्ये कोणत्याही शारीरिक त्रासास प्रतिबंध करतात.

१४. दुरुस्ती कायद्यांवर आक्षेप घेणाऱ्या याचिकाकर्त्यांच्या/पक्षकारांच्या निवेदनाची मुख्य संकल्पना दोन तक्त्यांवर आधारित आहे.श्री. श्याम दिवाण, श्री. आनंद गोवर, श्री. सिद्धार्थ लुथरा, श्री. कृष्णन वेणुगोपाल आणि श्री. व्ही. गिरी हे विद्वान ज्येष्ठ वकील पक्षांच्या वतीने हजर झाले आहेत आणि क्रूर मानल्या जाणाऱ्या या खेळांच्या सातत्यपूर्ण कामगिरीवर टीका केली आहे.या खेळांच्या सातत्याने पाठिंबा देणाऱ्या प्रतिवादींच्या खटल्यांमध्ये प्रामुख्याने श्री. तुषार मेहता, एल. डी. यांनी युक्तिवाद केला आहे. सॉलिसिटर जनरल श्री. कपिल सिब्बल, श्री. मुकूल रोहतगी आणि श्री. राकेश द्विवेदी हे ज्येष्ठ वकील म्हणून ओळखले जातात. याचिकाकर्त्यांसाठी, त्यांची मुख्य केस अशी आहे की राज्य सुधारणांनंतरही, कायदेशीर ठरवण्याची मागणी केलेली कामे अजूनही विध्वंसक आहेत आणि १९६० च्या कायद्याच्या कलम ३,११ (१) (अ) आणि (एम) च्या तरतुदींच्या विरोधात आहेत. हा त्यांचा युक्तिवाद आहे की दुरुस्ती कायदे ए . नागराजा (वर नमूद केलेल्या) च्या निर्णयामुळे आलेले दोष किंवा कमतरता दूर करत नाहीत. या दुरुस्ती कायद्यांद्वारे या निर्णयाचे अनुपात वगळण्याचा प्रयत्न केला जात आहे, जो कायद्यात अमान्य आहे. भारतीय राज्यघटनेच्या कलम २१ मध्ये वापरल्या गेलेल्या 'व्यक्ती' या अभिव्यक्तीमध्ये

संवेदनशील प्राण्यांचा समावेश आहे आणि उपरोक्त गोवंश खेळांना कायदेशीर मान्यता देऊन त्यांच्या स्वातंत्र्यावर अंकुश ठेवण्याचा प्रयत्न केला जात आहे आणि अशा कायदेशीरपणाचे साधन तीन दुरुस्ती कायदे हे अवास्तव आणि मनमानी आहेत, ज्यामुळे भारतीय राज्यघटनेच्या कलम १४ च्या मानकांची पूर्तता होत नाही, असा युक्तिवादही केला गेला आहे. खरं तर, हा संदर्भ प्रश्नाचा चौथा मुद्दा आहे ज्यावर आपण या निर्णयात लक्ष देणार आहोत. याचिकाकर्त्यांनी प्राण्यांसाठी हक्कांची व्यवस्था स्थापन करण्यासाठी कलम १४, २१, ४८, ५१-ए (एच) आणि (जी) यांचे आंतर-ग्रंथीत/गुंफण करण्याची मागणी केली आहे. त्यांचा असा युक्तिवाद आहे की सजीवांबद्दल सहानुभूती बाळगणे आणि मानवतावाद विकसित करणे हे भारतीय नागरिकांच्या मूलभूत कर्तव्याचा परिणाम म्हणून संवेदनशील प्राण्यांना त्रास आणि वेदनादायक क्रियाकलापांपासून संरक्षण मिळण्याचे संबंधित अधिकार आहेत जे केवळ मानवांसाठी मनोरंजनाचे मूल्य आहेत.

१५. दुसरा युक्तिवाद असा आहे की हे खेळ तामिळनाडू राज्याच्या सांस्कृतिक वारशाचा भाग म्हणून घेतले जाऊ शकत नाहीत, ज्याची तरतूद त्या राज्याच्या दुरुस्ती कायद्याच्या प्रस्तावनेत करण्यात आली आहे. तामीळनाडू दुरुस्ती कायद्याच्या प्रस्तावनेत अशी तरतूद आहे की, या कायद्याचा उद्देश तामीळनाडू राज्याचा सांस्कृतिक वारसा जतन करणे आणि बैलांच्या स्थानिक जातींचे अस्तित्व आणि कल्याण सुनिश्चित करणे हा आहे. या कायद्याने १९६० च्या कायद्याच्या व्याख्येच्या खंडात [कलम २ (डी)] समाविष्ट केले आणि त्याच कायद्याच्या कलम ११ (३) मध्ये सुधारणा करून त्यात उपखंड (एफ) जोडला. आपण वर दिलेल्या तक्त्यावरून आणखी दोन सुधारणा दिसतील, परंतु त्या प्रामुख्याने जल्लीकट्टूला १९६० च्या कायद्याच्या प्रतिबंधात्मक तरतुदींमधून मुभा देण्यासाठी आहेत. ए. नागराजाच्या (वर नमूद

केलेल्या) निर्णयात इतर गोष्टींबरोबरच जल्लीकटूची परंपरा आणि संस्कृती या मुद्द्यावर निर्णय घेण्यात आला होता:-

“५४. पी. सी. ए. कायदा, एक कल्याण कायदा, आमच्या मते, तथाकथित परंपरा आणि संस्कृतीला फिका पडतो वा त्याची पायमल्ली करतो. जल्लीकटू आणि बैलगाड्यांच्या शर्यती ज्या पद्धतीने आयोजित केल्या जातात, त्यांना तामीळ परंपरा किंवा संस्कृतीचा पाठिंबा नाही. हे बऱ्याच काळापासून प्रचलित आहे असे गृहीत धरले तर, आमच्या मते, पी. सी. ए. कायद्यासारख्या कल्याण कायद्याला मार्ग दिला पाहिजे, जो प्राण्यांना अनावश्यक वेदना किंवा त्रास होऊ नये यासाठी लागू करण्यात आला आहे आणि प्राण्यांचे प्रभारी व्यक्तींना कर्तव्ये आणि जबाबदाऱ्या प्रदान करतो. अलीकडच्या काळात, काही भागांमध्ये जास्तीत जास्त लाभ मिळवण्याचे काही प्रयत्न केले जात आहेत आणि मानवाकडून जबरदस्तीच्या पद्धतींचा वापर करून आणि आनंद, करमणूक आणि आनंदासाठी अनावश्यक वेदना देऊन प्राण्यांचे शोषण केले जात आहे. तामिळनाडू जल्लीकटू नियम कायदा २००९ कायद्यात मांडण्याचा प्रयत्न केल्याप्रमाणे, अशा पद्धतींना संस्कृती आणि परंपरेचा पाठिंबा आहे असे गृहीत धरून, समाजातील अशा वाईट प्रथा दूर करण्याचा आपला इतिहास आहे. प्राध्यापक सॅलमंड म्हणतात की प्रथा ही त्या तत्त्वांचे मूर्त स्वरूप आहे ज्यांनी न्याय आणि सार्वजनिक उपयोगिता तत्त्वे म्हणून राष्ट्रीय विवेकाकडे स्वतःची प्रशंसा केली आहे. हे न्यायालय, एन. आदित्यन विरुद्ध त्रावणकोर देवस्वोम मंडळ [(2002) 8 एस. सी. सी. १०६] (२००२) ८ एस. सी. सी. १०६ या प्रकरणात, कलम २५ (१), २६ (ए), २६ (बी), १७, १४ आणि २१ च्या व्याप्तीचे परीक्षण करताना खालीलप्रमाणे निर्णय देते: (एस. सी. सी. पृष्ठ १२५, परिच्छेद १८)

“१८. ... घटनापूर्व काळात त्यांच्या अस्तित्वाचा कोणताही पुरावा असला तरी कोणतीही प्रथा किंवा परिपाठ मानवी हक्क, प्रतिष्ठा, सामाजिक समानता आणि संविधानाच्या विशिष्ट आदेशाचे आणि संसदेने बनवलेल्या कायद्याचे उल्लंघन करताना आढळल्यास कोणत्याही अधिकारांवर दावा करण्यासाठी कायद्याचा स्रोत म्हणून गणले जाऊ शकत

नाही. हानिकारक आणि देशाच्या कायद्याचे अवमूल्यन करणारा किंवा सार्वजनिक धोरण किंवा सामाजिक सभ्यतेला विरोध करणारा कोणताही परिपाठ देशातील न्यायालये स्वीकारू शकत नाहीत किंवा कायम ठेवू शकत नाहीत.

55. ईशा-उपनिषदांमध्ये इ. स. पू. १५००-६०० पूर्वीपासून, ते खालीलप्रमाणे मानले जाते:

“ब्रह्मांड त्याच्या प्राण्यांसह जमिनीचे आहे. कोणताही प्राणी इतर कोणत्याही प्राण्यापेक्षा श्रेष्ठ नाही. मनुष्याने निसर्गापेक्षा वरचढ होता कामा नये. कोणत्याही एका प्रजातीने इतर प्रजातींच्या हक्कांवर आणि विशेषाधिकारांवर अतिक्रमण करू नये.”

आमच्या मते, ही देशाची, विशेषतः तामिळनाडू आणि महाराष्ट्र राज्यांची संस्कृती आणि परंपरा आहे.

५६. पी. सी. ए. कायदा प्राण्यांच्या कल्याणाचे रक्षण करण्याच्या उद्देशाने आणि स्पष्टपणे काही दुष्ट आणि जुन्या पद्धती दूर करण्याच्या उद्देशाने लागू करण्यात आला आहे, जेणेकरून पर्यावरण-केंद्रित तत्त्वांवर आधारित, प्राण्यांचे आंतरिक मूल्य आणि मूल्य ओळखून काही प्रकारच्या सुधारणा अंमलात आणता येतील. तरीही, कायद्याच्या कलम २८ नुसार प्राण्याला मारताना या कायद्याने समाजाच्या धार्मिक प्रथांची काळजी घेतली आहे.

१६. या आधारावर, याचिकाकर्त्यांच्या वतीने युक्तिवाद करण्यात आले आहेत की तामीळनाडूचा दुरुस्ती कायदा त्याच्या प्रस्तावनेचा विचार करून जल्लीकट्टूच्या आचरणात त्या निर्णयात निर्दिष्ट केलेले दोष दूर न करता निर्णायक न्यायिक मत अवैध ठरवण्याचा प्रयत्न करतो. कर्नाटक दुरुस्ती कायद्याचा विचार करता, 'बैल शर्यत किंवा बैलगाडी शर्यत' आणि 'कंबाला' या या व्याख्यांच्या कलमांमध्ये त्यांचे वर्णन राज्याच्या परंपरेचा आणि संस्कृतीचा भाग म्हणून केले गेले आहे. महाराष्ट्र कायद्यातही बैलगाडी शर्यतीच्या व्याख्येच्या कलमात त्या राज्याच्या विशिष्ट भागांची परंपरा आणि संस्कृती हा बैलगाडी शर्यतीचा स्रोत असल्याचे नमूद करण्यात आले आहे.

१७. या खेळांच्या कामगिरीवरील बंदीचे समर्थन करणाऱ्या याचिकाकर्त्यांचा आणि हस्तक्षेप करणाऱ्यांचा युक्तिवाद असा आहे की ए. नागराजाच्या (वर नमूद केलेल्या) निकालात नमूद केलेल्या दोषांची दुरुस्ती न करता या न्यायालयाने बेकायदेशीर ठरवलेल्या तरतुदींना कायदे वैध ठरवण्याचा प्रयत्न करतात. अशा परिस्थितीत, घटनात्मक तरतुदींच्या प्रकाशात दुरुस्ती कायदे वैध विधिमंडळाच्या अधिकाराचा वापर करत असल्याचे मानले जाऊ शकत नाही आणि हे कायदे आभासी कायदे आहेत. याचिकाकर्त्यांनी उद्धृत केलेल्या या प्रस्तावाचे समर्थन करणारे अधिकारी श्री पृथ्वी कॉटन मिल्स लि. आणि इतर -वि- ब्रोच बरो म्युनिसिपालिटी आणि इतर [(१९६९) २ एस एस सी २८३], भुवनेश्वर सिंग आणि दुसरे -वि- युनियन ऑफ इंडिया आणि इतर आहेत [(१९९४) ६ एस एस सी ७७], इंद्रा साहनी विरुद्ध भारत संघ आणि इतर [(२०००) १ एस एस सी १६८], अमरेंद्र कुमार महापात्रा आणि इतर - विरुद्ध- ओरिसा राज्य आणि इतर [(२०१४) ४ एस एस सी ५८३], राज्य एम. पी च्या विरुद्ध महालक्ष्मी फॅब्रिक मिल्स लिमिटेड आणि इतर [१९९५ पुरवणी (१) एस एस सी ६४२], डी सी वाधवा डी आर आणि इतर विरुद्ध बिहारंड राज्य इतर [(१९८७) १ एस एस सी ३७८], श्री श्री श्री के.सी. गजपती नारायण देव विरुद्ध ओरिसा राज्य [१९५४ एस सी आर १], एस एस बोला आणि इतर विरुद्ध बी. डी सरदाना आणि इतर [(१९९७) ८ एससीसी ५२२], तामिळनाडू राज्य विरुद्ध केरळ राज्य आणि दुसरे [(२०१४) १२ एससीसी ६९६], मदन मोहन पाठक आणि दुसरे विरुद्ध भारत आणि इतर संघ [(१९७८) २ एस एस सी ५०], नॅशनल ऍग्रिकल्चरल कोऑपरेटिव्ह मार्केटिंग फेडरेशन ऑफ इंडिया लि. आणि आणखी एक विरुद्ध युनियन ऑफ इंडिया आणि इतर [(२००३) ५ एस एस सी २३], रे पंजाब टर्मिनेशन ऑफ ऍग्रीमेंट ऍक्ट, २००४ मध्ये [(२०१७) १ एस एस सी १२१] , मफतलाल इंडस्ट्रीज लिमिटेड आणि इतर विरुद्ध भारत आणि इतर संघ

[(१९९७) ५ एससीसी ५३६], एस. टी. सादिक विरुद्ध केरळ राज्य आणि इतर [(२०१५) ४ एससीसी ४००], ए.आर. अंतुले विरुद्ध आर.एस. नायक आणि अन्य [(१९८८) २ एस एस सी ६०२] आणि मेनका गांधी विरुद्ध भारताचे संघ आणि इतर [(१९७८) १ एस एस सी २४८].

मूलभूत अधिकार रक्षण करण्यासाठी केवळ सिद्धांत आणि कायद्याच्या तरतुदींकडे नव्हे तर कायद्याच्या परिणामांकडे पाहिले पाहिजे, असा युक्तिवाद करण्यासाठी मनेका गांधी (वर नमूद केलेल्या) यांच्या निर्णयावरही भर देण्यात आला.

१८. याचिकाकर्त्यांचे आनुषंगिक निवेदन असे आहे की, तीन कायद्यांना राष्ट्रपतींची संमती मिळाल्यानंतर त्यांनी उपरोक्त तीन घटना वैध ठरवल्या, परंतु ज्या पद्धतीने त्या राबवल्या जातात त्या ए. नागराजा (उपरोक्त) प्रकरणातील कलम ३,११ (१) (ए) आणि (एम) च्या तरतुदींच्या विरुद्ध आहेत. त्यामुळे, या न्यायालयाने तामिळनाडू आणि महाराष्ट्र या राज्यांमध्ये अनुक्रमे जल्लीकटू आणि बैलगाड्यांची शर्यत ही १९६० च्या कायद्याचे उल्लंघन करणारी असल्याचे ज्या कारणांवर सांगितले होते, त्याकडे लक्ष न देता न्यायालयीन निकालाला मागे टाकण्याचा दुरुस्ती कायद्यांचा प्रयत्न आहे. याचिकाकर्त्यांनी युक्तिवाद केल्याप्रमाणे ही विधिमंडलीय प्रक्रिया घटनात्मक योजनेच्या विरोधात आहे. या मुद्द्यावर उल्लेख केलेले अधिकारी म्हणजे तामिळनाडू राज्य-विरुद्ध-केरळ राज्य (उपरोक्त), सरकारचे मुख्य सचिव, चेन्नई, तामिळनाडू आणि इतर-विरुद्ध-प्राणी कल्याण मंडळ आणि दुसरे [(२०१७) २ एस. सी. सी. १४४] आणि रूपा अशोक हुर्रा-विरुद्ध-अशोक हुर्रा आणि दुसरे [(२००२) ४ एस. सी. सी. ३८८].

१९. ए. नागराजा (उपरोक्त) यांच्या प्रकरणात, दोन न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने भारतीय प्राणी कल्याण मंडळ आणि एम. ओ. ई. एफ. आणि सी. सी. च्या प्रतिज्ञापत्राच्या आधारे

जल्लीकट्टू कशा प्रकारे केला जात होता याचे वर्णन केले. या खेळांसाठी बैलांची तयारी करणे आवश्यक आहे, परंतु इतकेच मर्यादित नाही, कान कापणे/विकृतीकरण, शेपटी वळणे, परिणामी फ्रॅक्चर होते आणि शेपटीची हाडे विस्थापित होतात. असेही नमूद करण्यात आले होते की या खेळांमध्ये सहभागी होण्याच्या प्रसंभाविक प्रक्रियेत वापरले जाणारे 95 टक्के बैल त्यांच्या शेपटीच्या तळापासून आणि त्यांच्या मागच्या भागाच्या मोठ्या भागापासून विष्टेने घाण झाले होते. याव्यतिरिक्त, गोवंश प्रजातींना जमा झालेल्या कचऱ्यात तासंतास एकत्र उभे राहणे भाग पडले. कार्यक्रमाच्या एका ठिकाणी, प्राणी कल्याण मंडळाला आढळले की "संकलन क्षेत्रात", चालत्या प्रवासी बसच्या समोरासमोर झालेल्या धडकेमुळे झालेल्या जखमांमुळे एका बैलाचा मृत्यू झाला.स्नायूंची हाडे, मज्जातंतू आणि रक्तवाहिन्यांना देखील दुखापत झाली कारण बैलांना शेपटी चावणे, त्यांना उत्तेजित करण्यासाठी धारदार वस्तूंचा वापर करणे, डोळे आणि नाकात त्रासदायक पदार्थांचा वापर करणे. वाडी जागीरदार (जल्लीकट्टूमधील गुराढोरांच्या प्रवेशाची जागा) हे अरुंद प्रवेशमार्ग होते ज्यात खिळखिळेपणाची परिस्थिती होती आणि बैलांना बाजूला हलवले जात होते जे त्यांच्यासाठी एक अनैसर्गिक हालचाल आहे. संबंधित ठिकाणी अन्न आणि पाण्याची कमतरता होती आणि प्रेक्षकांची बैलांना मारहाण, चावणे आणि आंदोलन करण्याच्या घटनाही होत्या. याचिकाकर्त्यांनी भरवसा ठेवलेल्या तपास अहवालातून अशा घृणास्पद प्रथा समोर आल्या. उपरोक्त नियतकालिकात नोंदवल्याप्रमाणे, ए. नागराज (वरील) च्या परिच्छेद ६७ मध्ये, कलम ५१-ए (जी) आणि (एच) मध्ये नमूद केलेल्या मूलभूत कर्तव्यांसह भारतीय राज्यघटनेच्या कलम ४८ वर लक्षणीय भर देण्यात आला आहे. त्या आधारावर, संवेदनशील प्रजातींना राज्यघटनेच्या कलम २१ ची संरक्षक छत्रछाया दिली जावी असा युक्तिवाद मांडण्यात आला. या निकालात आपण त्या पैलूवर नंतर चर्चा करू. खरं तर, या ओळीत युक्तिवाद या

आधारावर केला गेला आहे की संवेदनशील प्राण्यांना कोणत्याही क्रूरतेशिवाय सन्मानाने जीवन जगण्याचा नैसर्गिक अधिकार आहे. याचिकाकर्त्यांच्या वतीने सादर करण्याची दुसरी पद्धत अशी आहे की तीन दुरुस्ती कायद्यांद्वारे हाताळला गेलेला विषय तिसऱ्या यादीशी संबंधित नाही. बिहार राज्य आणि इतर-विरुद्ध भारतीय ॲल्युमिनियम कंपनी आणि इतर [(१९९७) ८ एस. सी. सी. ३६०], होक्स्ट फार्मास्युटिकल्स लिमिटेड (वर नमूद केलेले), एम. करुणानिधी-विरुद्ध-युनियन ऑफ इंडिया आणि इतर [(१९७९) ३ एस. सी. सी. ४३१] आणि के. टी. प्लांटेशन प्रायव्हेट लिमिटेड आणि आणखी एक-विरुद्ध-कर्नाटक राज्य [(२०११) ९ एस. सी. सी. १]. २०. याचिकाकर्त्यांनी असा युक्तिवाद देखील केला की १९६० च्या कायद्याच्या सुरक्षा यंत्रणेतून बाहेर काढण्यासाठी बैलांना अपवाद करणे हे कोणत्याही समजण्याजोग्या (सुगम) निकषांवर आधारित नसून मनमानी निवडीवर आधारित होते. याचिकाकर्त्यांच्या विद्वान वकिलांनी हा युक्तिवाद सिद्ध करण्यासाठी **शिक्षण संचालक (माध्यमिक) आणि अन्य -विरुद्ध -पुष्पेंद्र कुमार आणि इतर** [(१९९८) ५ एस. सी. सी. १९२], **हरबिलास राय बन्सल-विरुद्ध पंजाब राज्य आणि अन्य** [(१९९६) १ एस. सी. सी. १], **गुजरात राज्य आणि अन्य-विरुद्ध रमण लाल केशव लाल सोनी आणि इतर** [(१९८३) २ एस. सी. सी. ३३] आणि **शायरा बानो-विरुद्ध-भारत सरकार (भारत संघ) आणि इतर** [(२०१७) ९ एस. सी. सी. १] यांच्यावर भर दिला.

२१. प्राण्यांना अधिकार आहेत या याचिकाकर्त्यांच्या वतीने मांडण्यात आलेल्या युक्तिवादावर आपण प्रथम चर्चा करू. खरे तर, आपल्यासमोर जी विनंती केली गेली आहे ती म्हणजे प्राण्यांना मूलभूत अधिकार आहेत तसेच कायदेशीर अधिकार देखील आहेत . **ए. नागराजा** (वरील) प्रकरणात परिच्छेद ६६ मध्ये (अहवालात) असे अधिनिर्णित केले आहे: –

"६६. कलम ३, ११ इत्यादी अंतर्गत प्राण्यांना हमी दिलेले अधिकार हे केवळ वैधानिक अधिकार आहेत. जगभरातील काही देशांनी केले आहे तसे त्यांना मूलभूत हक्कांच्या दर्जापर्यंत उंचावले पाहिजे, जेणेकरून त्यांचा सन्मान आणि प्रतिष्ठा सुरक्षित होईल. कलम ३ आणि ११ अंतर्गत प्राण्यांना हमी दिलेले हक्क आणि स्वातंत्र्य हे संविधानाच्या अनुच्छेद ५१-ए (जी) आणि (एच) सोबत वाचले पाहिजे, जे प्राण्यांच्या हक्कांचे मॅग्रा कार्टा (मोठी सनद) आहे."

२२. याचिकाकर्त्यांनी प्राण्यांच्या हक्काची संकल्पना दुहेरी आधारावर मांडलेली आहे. हे सादर केले गेले आहे की, आमचे न्यायशास्त्र केवळ मानवांच्या अधिकारांना मान्यता देत नाही आणि **नारायण दत्त भट्ट-विरुद्ध-भारतीय संघराज्य** [(२०१८) एस. सी. सी. ऑनलाइन उत्तर ६४५] हे, हे दर्शविण्यासाठी उद्धृत केले गेले आहे की प्राणी हे कायदेशीर घटक आहेत ज्यांचे कायदेशीर व्यक्तीसारखेच संबंधित अधिकार, कर्तव्ये आणि दायित्वे असलेले वेगळे व्यक्तिमत्व आहे. अधिकार विकसित करण्याच्या या संकल्पनेवर भर देण्यासाठी, याचिकाकर्त्यांनी असे म्हटले आहे की आपली कायदेशीर प्रणाली घटनात्मक आणि गतिशील दोन्ही स्वरूपाची आहे आणि कालांतराने कायद्यात बदल होणे आवश्यक आहे. (**सौरभ चौधरी आणि इतर-विरुद्ध भारत सरकार आणि इतर** (२००३) ११ एस. सी. सी. १४६, **आंध्र प्रदेशचे मुख्य न्यायाधीश आणि इतर-विरुद्ध एल. व्ही. ए. दीक्षितुलु आणि इतर** (१९७९) २ एस. सी. सी. ३४, **व्हिडिओ इलेक्ट्रॉनिक्स प्रायव्हेट लिमिटेड आणि आणखी एक-विरुद्ध पंजाब राज्य आणि अन्य** (१९९०) ३ एस. सी. सी. ८७ आणि **अशोक कुमार गुप्ता आणि अन्य विरुद्ध उत्तर प्रदेश राज्य आणि इतर**, (१९९७) ५ एस. सी. सी. २०१). या संदर्भात, काही आंतरराष्ट्रीय प्राधिकरण, अर्जेन्टिना, प्रकरण क्रमांक पी-७२.२५४/२०१५ उद्धृत केले गेले आहेत. पुढे, युनायटेड

किंगडममध्ये प्राण्यांना संवेदनशील प्राणी म्हणून मान्यता देणाऱ्या प्राणी कल्याण (संवेदनशीलता) अधिनियम, २०२२[एनिमल वेलबींग (सेन्स) ऍक्ट ,२०२२] कडे आमचे लक्ष वेधले गेले आहे. इकेडोरच्या घटनात्मक न्यायालयाने संवेदनशील प्राण्यांच्या हक्कांना मान्यता दिली आहे, असेही प्रपादन केले आहे. प्रतिवादींच्या वतीने, प्राण्यांच्या हक्कांच्या अस्तित्वाच्या वस्तुस्थितीला थेट विरोध केला गेला नाही, परंतु या मुद्द्यावर प्रतिवादींची भूमिका अशी आहे की सचेतन प्राण्याला जे अधिकार मिळाले असतील ते कायदेशीर तरतुदींच्या अधीन असले पाहिजेत आणि अशा स्वरूपाच्या एखाद्या प्रकरणात, ज्याचा केवळ आपल्या न्यायशास्त्रावरच नव्हे तर आपल्या समाजावरही महत्त्वपूर्ण परिणाम होण्याची शक्यता आहे, अशा हक्कांचे स्वरूप, रुपरेषा आणि मर्यादा काय असतील हे ठरवण्यासाठी विधिमंडळ एक चांगले न्यायाधीश असेल. या युक्तिवादाचा परिणाम असा आहे की सचेतन प्राण्यांचे हक्क कायद्याद्वारे ओळखले जाऊ शकतात परंतु असे अधिकार न्यायिक विवेचनाने नव्हे तर योग्य कायदा बनवणाऱ्या संस्थेद्वारे निर्धारित केलेल्या स्वरूपानुसार असतील.

२३. प्राण्यांच्या हक्कांना मान्यता देण्याच्या मुद्द्यावर, विधिमंडळाचा दृष्टीकोन आपल्याला दुहेरी वाटतो. अर्थात, कायदा आणण्यासाठी मानव ज्या प्रकारे मागणी करू शकतो त्याच प्रकारे प्राणी त्यांच्या अधिकाराची मागणी करू शकत नाहीत, परंतु सामाजिक आणि सांस्कृतिक धोरणाचा एक भाग म्हणून कायद्याच्या निर्मात्यांनी प्राण्यांशी व्यवहार करण्याच्या पद्धतीवर मानवांवर निर्बंध लादून प्राण्यांचे हक्क ओळखले आहेत. भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद ४८ नुसार, जे मूलतः कायदा निर्मात्यांसाठी राष्ट्रीय मार्गदर्शक तत्व म्हणून काम करते, एक द्विमार्गी मार्ग तयार करण्यात आला आहे. पहिली गोष्ट म्हणजे आधुनिक आणि वैज्ञानिक आधारावर शेती आणि पशुसंवर्धनाचे आयोजन करण्याचे कर्तव्य राज्यावर लादणे. दुसरे म्हणजे

गाई व वासरे व इतर दुभत्या व कर्षण पशु यांच्या कत्तलीवर बंदी घालणे आणि आणि त्यांच्या जातींचे संरक्षण व संवर्धनासाठी पावले उचलणे हे राज्याचे कर्तव्य आहे. मूलभूत कर्तव्यावरील अध्यायांतर्गत, नागरिकांनी वने, सरोवरे, नद्या व वन्यजीवसृष्टी यांच्यासह नैसर्गिक पर्यावरणाचे रक्षण करून त्यात सुधारणा करणे आणि प्राणिमात्रांबद्दल दयाबुद्धी बाळगणे आवश्यक आहे. याचिकाकर्त्यांची इच्छा आहे की आम्ही या दोन घटनात्मक तरतुदींच्या प्रकाशात दुरुस्ती कायद्यांचा अर्थ लावावा आणि त्यांना होणाऱ्या वेदना आणि दुःखाची दखल घेऊन आम्ही तीन कायद्यांची छाननी करावी, जेणेकरून गोवंश प्रजातींना मानवांनी पेरलेल्या आनंदासाठी आयोजित केलेल्या उपरोक्त खेळांमध्ये भाग घेण्यास भाग पाडले जाणार नाही. याचिकाकर्त्यांची भूमिका अशी आहे की, जिथे जिथे १९६० च्या कायद्यात मानवांना प्राण्यांबाबत काही कृत्ये करण्यास मनाई आहे, तिथे अशा प्रतिबंधित कृत्यांना बळी पडू नये म्हणून प्राण्यांच्या अधिकारांसाठी जी दायित्वे आहेत ती न्यायशास्त्रानुसार अनुवादित केली जावीत. या संदर्भात याचिकाकर्त्यांच्या वतीने युक्तिवाद करण्याची पद्धत अशी आहे की ज्या पद्धतीने हे क्रीडा उपक्रम राबवले जातात त्यामुळे १९६० च्या कायद्यातील उपरोक्त दोन तरतुदींचे थेट उल्लंघन होते. केवळ या तीन विशोधन अधिनियमांचा समावेश करून, या कार्यक्रमांच्या आयोजकांना १९६० च्या कायद्यात निर्दिष्ट केलेल्या गुन्ह्यांपासून वाचवता येणार नाही, ज्या पैलूवर **ए.नागराज** (वर नमूद केलेल्या) प्रकरणात या न्यायालयाच्या निकालात तपशीलवार चर्चा करण्यात आली आहे.

२४. प्राण्यांना मूलभूत अधिकार बहाल करण्याच्या प्रश्नावर आमच्याकडे कोणतेही उदाहरण नाही. ए. नागराज (वर नमूद केलेले) यांच्या प्रकरणातील खंड न्यायपीठाने देखील प्राण्यांना मूलभूत अधिकार आहेत असे नमूद केलेले नाही. या प्रस्तावाची चाचणी घेण्यासाठी

उपलब्ध असलेले एकमेव साधन म्हणजे भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद १४ मधील तर्कसंगततेच्या आधारावर तीन विशोधन कायद्यांचा अर्थ लावणे. घटनेच्या अनुच्छेद १९ प्रमाणे, अनुच्छेद २१ अंतर्गत नागरिकापेक्षा व्यक्तीला संरक्षण देण्यात आले असले तरी, या संरक्षित यंत्रणेत बैलांचा समावेश करून न्यायालयीन दुस्साहस करणे आपल्यासाठी शहाणपणाचे ठरेल असे आम्हाला वाटत नाही. भटक्या बैलाला त्याच्या इच्छेविरुद्ध रस्त्यावरून ताब्यात घेतल्याने देहोपस्थिति प्राधिलेखाला (रिट ऑफ हेबियस कॉर्पस) घटनात्मक चालना मिळू शकेल की नाही याबद्दल आम्हाला शंका आहे. ए. नागराज (वर नमूद केलेले) यांच्या निकालात, प्राण्यांच्या वैधानिक अधिकारांच्या मुलभूत हक्कांच्या क्षेत्रात वाढ करण्याचा प्रश्न सल्लागार पातळीवर सोडण्यात आला आहे किंवा तो न्यायिक सूचना म्हणून तयार करण्यात आला आहे. आम्हाला त्यापलीकडे जाण्याचा प्रयत्न करायचा नाही आणि ही प्रक्रिया योग्य विधिमंडळाद्वारे विचारात घेतली गेली पाहिजे. राज्यघटनेचे अनुच्छेद १४ हे कोणत्याही प्राण्याला व्यक्ती म्हणून लागू करता येईल असे आम्हाला वाटत नाही. जरी आपण प्राणी कल्याण कायद्याच्या तरतुदींची तपासणी करू शकतो, तरी ती एखाद्या मनुष्याच्या किंवा प्राणी कल्याणाचे समर्थन करणाऱ्या न्यायिक व्यक्तीच्या सांगण्यावरून असेल.

२५. आम्ही पुढे प्राधिकरणांच्या युक्तिवादाची तपासणी करू, म्हणजे, केंद्र सरकार, तीन राज्ये तसेच पशु कल्याण मंडळ (त्यांच्या बदललेल्या भूमिकेनुसार) की गोवंश क्रीडाप्रकार संबंधित राज्यांच्या संस्कृती आणि परंपरेचा भाग आहेत. या प्रभावाची अभिव्यक्ती असलेल्या तीन विशोधन कायद्यांच्या संबंधित तरतुदींचा आम्ही आधीच संदर्भ दिला आहे.

२६. सामान्यतः, एखादी विशिष्ट प्रथा किंवा कार्यक्रम हा संस्कृतीचा किंवा परंपरेचा भाग आहे की नाही हे एखाद्या विशिष्ट समुदायाच्या किंवा भौगोलिक प्रदेशाच्या प्रथा आणि

परिपाठाद्वारे ठरवायचे असते, जे योग्य विधिमंडळाद्वारे कायद्यात रूपांतर केले जाऊ शकते. परंतु येथे क्रीडा प्रकार हा विषय सुरू ठेवून या न्यायालयाच्या खंड न्यायपीठाने केंद्रीय कायद्याचे उल्लंघन केल्याचे आढळून आले आहे आणि हे तीन विशोधन अधिनियम पूर्वीच्या स्थितीचे पुनरुज्जीवन करण्याचा प्रयत्न करतात. असा याचिकाकर्त्यांचा युक्तिवाद आहे.

२७. या प्रश्नावर निश्चित निष्कर्षाप्रत पोहोचण्यासाठी, पुराव्यांवर काही प्रकारची संपरीक्षा आवश्यक होती. एखादी विशिष्ट घटना किंवा कृती किंवा विधी एखाद्या समुदायाची किंवा प्रदेशाची संस्कृती किंवा परंपरेचा भाग बनतात की नाही हे ठरवणे देखील न्यायालयाचे अधिकार क्षेत्र नाही. परंतु जर दीर्घकाळ चालणारी परंपरा कायद्याच्या विरोधात गेली, तर साहजिकच न्यायालयांना स्पष्टपणे कायद्याची अंमलबजावणी करावी लागेल. मात्र, पक्षकारांची बाजू मांडणाऱ्या विद्वान वकिलांनी आपापल्या भूमिकेचे समर्थन करण्यासाठी विविध प्राचीन ग्रंथ आणि आधुनिक साहित्य उद्धृत केले आहे. जनहित याचिकांमध्ये, या न्यायालयाने उपलब्ध विश्वासाह साहित्यानुसार काही सामाजिक किंवा आर्थिक परिस्थितीची प्रशंसा करण्यासाठी योग्य खटल्याचा आग्रह न धरता या स्वरूपाच्या विषयांवर निष्कर्षपर्यंत पोहोचण्याची प्रथा विकसित केली आहे. ए. नागराजाच्या (वर नमूद केलेले) प्रकरणातील परिच्छेद ५३ आणि ७३ मध्ये, ही प्रथा केंद्रीय कायद्याच्या तरतुदींना आक्षेपार्ह असल्याबद्दल न्यायिक निर्धारण आहे. पारंपरिक किंवा सांस्कृतिक कार्यक्रमाद्वारे कायद्यातील तरतुदी अधिलिखित केल्या जाऊ शकत नाहीत याची पुनरावृत्ती करणे क्षुल्लक ठरेल. अशा प्रकारे, आम्ही याचिकाकर्त्यांचा युक्तिवाद स्वीकारतो की, ए. नागराजाच्या (उपरोक्त) प्रकरणातील निर्णय ज्या वेळी दिला गेला, तेव्हा ज्या पद्धतीने जल्लीकटू पार पाडला गेला होता, त्या वेळी १९६० च्या कायद्याच्या उपरोक्त तरतुदींचे उल्लंघन झाले होते आणि त्यामुळे अशा खेळांचे आयोजन करण्यास परवानगी नव्हती.

२८. परंतु आता कायद्याची ती स्थिती बदलली आहे आणि विशोधन अधिनियमांनी हे कार्यक्रम आयोजित करण्यासाठी एक नवीन व्यवस्था आणली आहे. हे एक सत्य आहे की विशोधन अधिनियमांमध्ये उपरोक्त तीन गोवंश क्रीडांना त्यांच्या संबंधित नावांनी समाविष्ट करून त्यांना कायदेशीर ठरवण्याचा प्रयत्न केला आहे आणि कायद्यातील मुख्य भाग स्वतःच अशा कोणत्याही प्रक्रियेचा संदर्भ देत नाही ज्याद्वारे हे खेळ आयोजित केले जातील. जर अशी स्थिती असती तर हे विशोधन अधिनियम **एस. एस. बोला आणि इतर** (वर नमूद केलेले), **तामिळनाडू राज्य-विरुद्ध केरळ राज्य** (वर नमूद केलेले), **मदन मोहन पाठक** (वर नमूद केलेले), **भारतीय राष्ट्रीय कृषी सहकारी विपणन महासंघ लिमिटेड** (वर नमूद केलेले), **इन रे पंजाब करार कायदा** (वर नमूद केलेला), **मफतलाल** (वर नमूद केलेला), **एस. टी. सादिक** (वर नमूद केलेले) आणि **ए. आर. अंतुले** (वर नमूद केलेले) या प्रकरणांमध्ये या न्यायालयाच्या निर्णयांच्या गुणोत्तरानुसार चुकीचे ठरले असते. उत्तरवादींची भूमिका अशी आहे की, जल्लीकट्टू, कंबाला किंवा बैलगाडी शर्यतीचे अनेक उल्लंघन करणारे घटक तामिळनाडू आणि महाराष्ट्र विशोधन अधिनियमांतर्गत बनवलेल्या नियमांद्वारे काढून टाकण्यात आले आहेत आणि कर्नाटक राज्याने हे खेळ आयोजित करण्यासाठी कठोर नियामक उपाययोजना आखणारी वैधानिक अधिसूचना जारी केली आहे. हे नियम बैल धावणे आणि बैल संकलन क्षेत्र, प्रेक्षकांना बैलांच्या थेट संपर्कात येण्यापासून वेगळे करणारी दालने (गॅलरी) यासह आयोजित केल्या जाणाऱ्या खेळांसाठी किंवा कार्याक्रमांसाठी वेगळे मैदान निर्दिष्ट करतात. याचिकाकर्त्यांच्या युक्तिवादाला प्रत्युत्तर देण्यासाठी आपण कायदे आणि नियम एकत्र वाचावेत अशी उत्तरवादींच्या विद्वान वकिलांची इच्छा आहे, की **ए. नागराज** (उपरोक्त) च्या प्रकरणात या न्यायालयाने निदर्शनास आणून दिलेले दोष दूर न करता किंवा दुरुस्त न करता, विशोधन

अधिनियम केवळ आक्षेपार्ह खेळांना त्यांच्या संबंधित राज्यांसाठी मुख्य कायद्यामध्ये पुन्हा समाविष्ट करतात. **उत्तर प्रदेश राज्य आणि इतर विरुद्ध - बाबू राम उपाध्याय** [(१९६१) २ एस. सी. आर. ६७९], या प्रकरणात इतर गोष्टींबरोबरच असे निरीक्षण नोंदवले गेले होते की बांधकामाचे मूलभूत तत्त्व असे होते की कायद्यांतर्गत तयार केलेले नियम मूळ कायद्यात (पालक कायद्यात) समाविष्ट असल्यासारखे त्याचा एक भाग म्हणून मानले गेले पाहिजेत. **उत्तर प्रदेश राज्य आणि इतर विरुद्ध - बाबू राम उपाध्याय** [(१९६१) २ एस. सी. आर. ६७९], या प्रकरणात इतर गोष्टींबरोबरच असे निरीक्षण नोंदवले गेले होते की रचनेचे मूलभूत तत्त्व असे होते की कायद्यांतर्गत तयार केलेले नियम मूळ कायद्यात (पालक कायद्यात) समाविष्ट असल्यासारखे त्याचा एक भाग म्हणून मानले गेले पाहिजेत. **पीअरलेस जनरल फायनान्स अँड इन्व्हेस्टमेंट कंपनी लिमिटेड आणि अन्य-विरुद्ध - रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडिया** [(१९९२) २ एस.सी.सी.३४३] या प्रकरणात, असे अधिनिर्णित केले गेले:

“५२. **उत्तर प्रदेश राज्य - विरुद्ध - बाबू राम उपाध्याय** [(१९६१) २ एस. सी. आर. ६७९: ए. आय. आर. १९६१ एस. सी. ७५१: (१९६१) १ सी. आर. आय. एल. जे. ७७३] या प्रकरणात, या न्यायालयाने असे अधिनिर्णित केले आहे की, एखाद्या कायद्याच्या अंतर्गत तयार केलेले नियम, रचना किंवा दायित्वांच्या सर्व उद्देशांसाठी, तंतोतंत ते त्या कायद्यात असल्यासारखेच मानले गेले पाहिजेत आणि ते कायद्यात समाविष्ट असल्यासारखेच प्रभावी आहेत आणि रचना किंवा दायित्वांच्या सर्व हेतूसाठी त्यांची न्यायालयीन दखल घेतली पाहिजे. वैधानिक नियमांचे वर्णन केले जाऊ शकत नाही किंवा प्रशासकीय निर्देशांशी तुलना केली जाऊ शकत नाही. डी. के. व्ही. प्रसाद राव विरुद्ध आंध्र प्रदेश सरकार (ए. पी.) [ए. आय. आर. १९८४ ए. पी. ७५: (१९८३) २ अँध (Andh) डब्ल्यू. आर. ३४४] हेच मत निर्धारित

केले गेले. म्हणून निर्देश अंतर्भूत केले जातात आणि ते कायद्याचाच भाग बनतात. ते कायद्याप्रमाणेच तत्वांनुसार शासित केले गेले पाहिजेत. विधिमंडळाने त्याचा प्रत्येक भाग एखाद्या उद्देशासाठी समाविष्ट करावा आणि वैधानिक हेतू अंमलात आणला जावा, अशी वैधानिक धारणा आक्षेपित निर्देशांना लागू होईल."

२९. तामीळनाडू दुरुस्ती अधिनियमात अशी अट घालण्यात आली आहे की राज्य सरकारने तयार केलेल्या अशा नियम आणि विनियमांच्या अधीन राहून जल्लीकट्टू आयोजित करण्यास परवानगी दिली जाईल. महाराष्ट्र अधिनियमाचे कलम ३८-ब केंद्र सरकारने बनवलेल्या नियमांशी सुसंगत नियम राज्याला बनवण्याचे अधिकार प्रदान करते. हे दोन्ही अधिनियम आपापल्या राज्यांमध्ये १९६० च्या कायद्याचा भाग बनले आहेत आणि विशेषतः राज्यांना नियम बनवण्याचे अधिकार प्रदान करतात आणि नियम तयार केले गेले आहेत. अशा परिस्थितीत, पीयरलेस जनरल फायनान्स अँड इन्व्हेस्टमेंट कंपनी लिमिटेड (वर नमूद केलेल्या) च्या प्रकरणात या न्यायालयाने दिलेल्या निर्णयानुसार, आमचे मत असे आहे की हे नियम त्यांच्या योग्य अर्थ लावण्यासाठी विशोधन कायद्यांसह वाचावे लागतील. कर्नाटक विशोधन अधिनियमाचा विचार करता, दुरुस्तीनंतर मुख्य कायद्यातील कलम ३(२) लागू केल्यामुळे कंबाला आयोजित करण्यासाठी दोन नवीन निर्बंध लादण्यात आले आहेत. या अटी कंबाला चालवणाऱ्या प्राण्यांचा प्रभारी असलेल्या व्यक्तीकडून प्राण्यांना होणाऱ्या अनावश्यक वेदना किंवा त्रासास प्रतिबंध करतात आणि राज्य सरकारने अधिसूचनेद्वारे निर्दिष्ट केलेल्या अटींच्या अधीन राहून अश्या प्रथेचे आचरण करतात. तमिळनाडू आणि महाराष्ट्राच्या विशोधन कायद्यांचे वाचन करताना आम्ही पूर्वी व्यक्त केलेल्या समान समानतेचे अनुसरण करून, आमच्या मते, कर्नाटक राज्याने जारी केलेल्या अधिसूचनेला नियमाप्रमाणेच दर्जा दिला गेला पाहिजे आणि

आणि सुधारित कायद्यांचा अविभाज्य भाग म्हणून वाचला गेला पाहिजे. या नियमांचे आणि अधिसूचनेचे याचिकाकर्त्यांच्या दाव्याचे परीक्षण करताना त्यांची खरी व्याप्ती समजून घेतल्याबद्दल सुधारणा कायद्यांपासून वेगळे केले जाऊ नये की, या नियमांपासून वेगळे विश्लेषण केलेले विशोधन अधिनियम आणि अधिसूचना या न्यायालयाच्या **ए. नागराज** (उपरोक्त) प्रकरणात नमूद केलेल्या निष्कर्षांच्या विरुद्ध असतील.

३०. आमच्या मते, तीन राज्यांच्या विशोधन कायद्यांद्वारे सादर केलेल्या जल्लीकट्टू, कंबाला आणि बैलगाडी शर्यत या अभिव्यक्ती ज्या पद्धतीने वापरल्या जात होत्या किंवा पार पाडल्या जात होत्या त्यामध्ये लक्षणीय बदल झाला आहे आणि ए. नागराज (वरील) प्रकरणात निवाडा दिला होता त्याची अस्तित्वात असलेल्या वास्तविक स्थितिविशेषांची सध्याच्या स्थितिविशेषांची तुलना केली जाऊ शकत नाही. आपण या निष्कर्षावर येऊ शकत नाही की बदललेल्या परिस्थितीत, या खेळांचे आयोजन करताना बैलांना कोणतीही वेदना किंवा त्रास होणार नाही. परंतु आम्हाला समाधान आहे की, विशोधन पूर्व काळात हे तीन खेळ ज्या पद्धतीने प्रचलित होते त्याप्रमाणे वेदना देणाऱ्या प्रथेचा मोठा भाग हे सांविधिक संलेख प्रविष्ट केल्यामुळे मोठ्या प्रमाणात सौम्य झाले आहेत. प्रत्यक्षात या कल्याण उपाययोजनांचा अवलंब केला जाऊ शकत नाही आणि जी व्यवस्था प्रचलित होती ती चालू ठेवता येईल, असा युक्तिवाद मांडण्यात आला. तथापि, त्याचा गैरवापर किंवा आज्ञाभंगाच्या भीतीमुळे कायदा रद्द केला पाहिजे या गृहीतकावर आम्ही आमच्या न्यायिक अधिकाराचा वापर करण्यास पुढे जाऊ शकत नाही. दुरुस्तीनंतर तिन्ही गोवंश खेळ त्यांच्या कामगिरीमध्ये आणि सरावात भिन्न स्वरूप धारण करतात आणि या कारणांमुळे आम्ही याचिकाकर्त्यांचा युक्तिवाद स्वीकारत नाही की विशोधन कायदे हे केवळ न्यायिक अधिघोषणा अधिभावी ठरवण्यासाठी वरवरचे स्वरूप

(कॉस्मेटिक)बदलासह आभासी विधिविधानाचा एक भाग होते. एकदा आपण संबंधित नियम किंवा अधिसूचनेसह सुधारित अधिनियम वाचले की, ते केंद्रीय कायद्यांवर अतिक्रमण करत असल्याचे आपल्याला आढळत नाही. उत्तरवादींनी त्यांच्या भूमिकेचे समर्थन करण्यासाठी प्राधिकरणाच्या एका मोठ्या मंडळाचा हवाला दिला आहे की ही आभासी विधिविधानाची प्रकरणे नाहीत परंतु या सर्व निर्णयांचा वैयक्तिकरित्या संदर्भ घेणे आवश्यक असल्याचे आम्ही मानत नाही कारण या क्षेत्रातील विविध सांविधिक संलेखाचे विश्लेषण केल्यानंतर आम्ही या निष्कर्षावर पोहोचलो आहोत.

३१. हे विशोधन अधिनियम मनमानी (स्वैर) असल्याबद्दल रद्द केले जाऊ शकतात का? अशा अनेक प्रकरणे आहेत ज्यात या आधारावर कायदे अवैध ठरवण्यात आले आहेत. सध्याच्या वादाच्या विषयाचा विचार करता, बैल एक वेगळी प्रजाती तयार करतात ज्याला घोड्यांऐवजी कर्षण पशु किंवा मालवाहू (पॅक) प्राणी, म्हणतात, जे धावण्यासाठी अनुकूल आहेत. परंतु आम्ही असे मानण्यास नकार देतो की, बैलांना घोड्यासारखी धावण्याची नैसर्गिक क्षमता नसल्यामुळे, हंगामी आयोजित केले जाणारे विषय-खेळ १९६० च्या कायद्याच्या तरतुदींच्या विरोधात मानले जातील. खरे तर, उत्तरवादींच्या वतीने असा युक्तिवाद करण्यात आला की या प्रकारच्या बैलांचे विशेषतः प्रजनन केले जाते आणि त्यांच्यात धावण्याची नैसर्गिक क्षमता असते. या मुद्द्यावर विरुद्ध मते आहेत. परंतु आमच्या मते, भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद १४ मध्ये ज्या उपद्रवाला आळा घालण्याचा प्रयत्न केला आहे, त्याला आकर्षित करण्यासाठी विधिमंडळाने या बैलांच्या खेळांच्या संदर्भात कोणतेही अतार्किक वर्गीकरण केलेले नाही. वैधानिक अधिनियमाची वैधता अवाजवी असल्याच्या कारणावरूनही नाकारली जाऊ शकते. येथे अवाजवीपणाचा घटक असा आहे की येथे समाविष्ट असलेल्या गोवंश

प्रजातींना प्रामुख्याने मनोरंजनाच्या उद्देशाने अनावश्यक वेदना आणि त्रास सहन करावा लागत आहे. परंतु १९६० च्या कायद्यात स्वतः अशा अनेक उपक्रमांचे वर्गीकरण केले आहे ज्यामुळे एखाद्या संवेदनशील प्राण्याला देखील वेदना आणि दुःख होते.ए. नागराजाच्या (उपरोक्त) प्रकरणातील निकाल मुख्यत्वे वस्तुस्थितीच्या आधारावर आधारित होता की, बैल हे संवेदनशील प्राणी होते आणि त्यात समाविष्ट असलेले खेळ मानवी अस्तित्वासाठी आवश्यक असण्याऐवजी अनावश्यक होते. परंतु १९६० चा कायदा, ज्यावर याचिकाकर्त्यांचे प्रकरण मुख्यत्वे अवलंबून आहे, तो विशिष्ट भार वाहून नेण्याच्या आणि करमणुकीच्या उपक्रमांमध्ये प्राण्यांना कामावर ठेवण्याच्या मानवी गरज लक्षात घेऊन पुढे जाते. उदाहरणार्थ, माल वाहून नेण्याची इतर साधने उपलब्ध असताना, बैलांना अशा क्रिया करण्याची परवानगी का दिली पाहिजे- जे उघडपणे अनैच्छिक आहेत आणि या संवेदनशील गोवंश प्रजातींना वेदना आणि त्रास देतात? प्रदर्शन प्राणी (नोंदणी) नियम, २००१ अंतर्गत घोड्यांच्या शर्यतीला परवानगी आहे. घोडा देखील एक संवेदनशील प्राणी आहे. परंतु वस्तुस्थिती अशी आहे की त्यांना शर्यतींमध्ये कामगिरी करण्यास भाग पाडल्यास, घोड्यांना वेदना आणि दुःखाचे काही घटक कारणीभूत असले पाहिजेत. येथे, मानवांच्या फायद्यासाठी काही उपक्रम करण्यास भाग पाडले जात असताना संवेदनशील प्राण्याला ज्या वेदना आणि त्रासाला सामोरे जावे लागते त्या वेदना आणि त्रासाकडे लक्ष केंद्रित केले जाते. त्याचप्रमाणे, शाकाहाराचे समर्थक असा युक्तिवाद करू शकतात की प्राण्यांची कत्तल करणे आवश्यक नाही कारण प्राणी प्रथिनांशिवाय मनुष्य जगू शकतो. आमच्या मते, आमची न्यायिक कर्तव्ये पार पाडताना सामाजिक प्रभाव पाडणारा हा समतोल साधण्याची कृती आपण करू नये. अशा प्रकारची कृती करण्याचा निर्णय विधिमंडळावर सोडला पाहिजे.

आता आपण 'तत्त्व -सार सिद्धांत' चा वापर करून राज्य सुधारणांच्या वैधतेवर जोर देणाऱ्या याचिकाकर्त्यांच्या प्रकरणाकडे वळू. त्या अर्थाने त्यांचे निवेदन दोन तत्त्वांवर आधारित आहे. प्रथम, असे आवाहन केले गेले आहे की दुरुस्तीनंतरही, या खेळांच्या कामगिरीमुळे सहभागी बैलांना वेदना आणि दुखापत होत राहिल आणि दुसरे म्हणजे, ए. नागराजा (वर नमूद केलेल्या) मध्ये या न्यायालयाला असे आढळून आले की, हे खेळ १९६० च्या कायद्याच्या उपरोक्त तरतुदींचे उल्लंघन करीत आहेत, जेव्हा तीन राज्यात सुधारणा/दुरुस्ती लागू केल्या गेल्या नव्हत्या. असे असले तरी, याचिकाकर्त्यांची बाजू मांडणाऱ्या विद्वान वकिलांनी असा युक्तिवाद केला की दुरुस्ती कायदे कोणत्याही प्रकारे उपचारात्मक उपाय प्रदान करत नाहीत ज्यामुळे या तरतुदींमध्ये नमूद केल्याप्रमाणे तीन खेळ कायदेशीर अपयशातून बरे होऊ शकले असते. याचिकाकर्त्यांच्या म्हणण्यानुसार, या कायद्यांमध्ये १९६० च्या कायद्याच्या तरतुदींनुसार केवळ जल्लीकटू, कंबाला आणि बैलगाडी शर्यतीला परवानगी आहे. जरी त्यांच्या नावाने काही खेळ परवानगी असलेल्या क्रियाकलापांच्या कक्षेत समाविष्ट केले गेले असले, तरी १९६० च्या कायद्याच्या कलम ३,११ (१) (अ) आणि (म) च्या तरतुदी अयोग्य ठरवल्या जात नाहीत. याचिकाकर्त्यांनी उपस्थित केलेला दुसरा मुद्दा असा आहे की जल्लीकटूचा विषय भारतीय राज्यघटनेच्या सातव्या अनुसूचीच्या तिसऱ्या यादीतील १७ व्या परिच्छेदाच्या कक्षेत येत नाही आणि त्यामुळे राज्य विधानसभांना दुरुस्ती कायदे लागू करण्यासाठी विधिमंडळाच्या क्षमतेचा अभाव आहे. राष्ट्रपतींच्या संमतीने ही अक्षमता बरी होणार नाही, अशी विनंती याचिकाकर्त्यांनी केली आहे. भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद २५४ (२) च्या तरतुदींबाबत राष्ट्रपतींची संमती मिळवण्याच्या प्रक्रियेत आम्हाला कोणताही दोष आढळलेला नाही.

३३. जी. पी. सिंग यांनी लिहिलेल्या 'प्रिन्सिपल्स ऑफ स्टॅच्युटरी इंटरप्रिटेशन' या प्रसिद्ध ग्रंथात 'तत्त्व- सार सिद्धांत' स्पष्ट करण्यात आला आहे. त्या ग्रंथाच्या १४ व्या आवृत्तीतील खालील उतारा आम्ही उद्धृत करतो:

“ विधिमंडळाने स्वतःला नियुक्त केलेल्या अधिकारक्षेत्रात ठेवले आहे की निषिद्ध दाखल केलेल्या गोष्टीवर अतिक्रमण केले आहे, हा प्रश्न कायद्याचे खरे स्वरूप आणि स्वभाव किंवा तत्त्व आणि सार शोधून काढला जातो, जे परिणामी त्याच्या होणाऱ्या परिणामांपेक्षा वेगळे असू शकते. विधिमंडळाच्या परवानगी असलेल्या अधिकारक्षेत्रात एखाद्या नोंदीद्वारे कायद्याचे मूळ आणि सार समाविष्ट असेल तर प्रतिस्पर्धी क्षेत्रातील कोणतेही आनुषंगिक अतिक्रमण दुर्लक्षित केले जाते. कायद्यांच्या घटनात्मकतेचा अंदाज आहे आणि म्हणूनच, केंद्रीय कायदा आणि राज्य अधिनियम यांच्यात काही विसंगती आहे की नाही हे ठरवण्यापूर्वी, दोन्ही कायदे तिसऱ्या यादीतील समान नोंदींशी संबंधित आहेत की नाही आणि 'तत्त्व -सार ' या सिद्धांताला लागू करून दोघांमध्ये 'थेट' आणि 'तडजोड न करता येण्याजोगा' संघर्ष आहे की नाही हे ठरवावे लागेल.”

याचिकाकर्त्यांनी हा सिद्धांत स्पष्ट करणाऱ्या अनेक उद्धरणवर भर दिला आहे. राजस्थान राज्य-विरुद्ध श्री जी. चावला आणि डॉ. पोहुमल [(१९५९) पूरक (१) एस. सी. आर. ९०४], ईश्वरी खेतान शुगर मिल्स (पी) लिमिटेड आणि इतर -विरुद्ध उत्तर प्रदेश राज्य आणि इतर [(१९८०) ४ एस. सी. सी. १३६], फेडरेशन ऑफ हॉटेल अँड रेस्टॉरंट असोसिएशन ऑफ इंडिया, इत्यादी-विरुद्ध भारतीय संघ आणि इतर [(१९८९) ३ एस. सी. सी. ६३४], आंध्र प्रदेश राज्य आणि इतर -विरुद्ध मॅकडोवेल आणि कंपनी आणि इतर [(१९९६) ३ एस. सी. सी. ७०९], राज्य वेस्ट बंगाल -विरुद्ध-केसोरम इंडस्ट्रीज लिमिटेड आणि इतर [(२००४) १० एस. सी. सी. २०१] आणि होचस्ट फार्मास्युटिकल्स लिमिटेड(उपरोक्त)

३४. हे गोवंश क्रीडाप्रकार आयोजित करणे समवर्ती सूची बाब १७ संबंधित आहे की नाही हे प्रथम आपण तपासू त्यात म्हटले आहे:

“प्राण्यांवरील क्रूरता प्रतिबंध.”

आय. एन. सक्सेना विरुद्ध मध्य प्रदेश राज्य [(१९७६) ४ एस. सी. सी. ७५०] या प्रकरणात, या न्यायालयाने नमूद केले होते की राज्यघटनेतील विधिमंडळांच्या याद्यांचा व्यापक विस्तारात अर्थ लावला गेला पाहिजे. १९६० चा संपूर्ण कायदा आणि तीन सुधारणांचे विषय थेट प्राण्यांवरील क्रूरता रोखण्याच्या प्रश्नाशी संबंधित आहेत. हा विषय ज्याच्याशी जोडला जाऊ शकतो अशा कोणत्याही सूचीमध्ये दुसरी कोणतीही नोंद नाही. अशा परिस्थितीत, राज्य विधिमंडळांना स्वाभाविकपणे या सुधारणा आणण्याचा अधिकार नाही, असा याचिकाकर्त्याचा युक्तिवाद आम्ही नाकारतो, ज्याला नंतर राष्ट्रपतींची संमती मिळाली. प्रतिवादींच्या वतीने, या युक्तिवादाच्या समर्थनार्थ अनेक निर्णयांवर भर देण्यात आला आहे. आम्ही आधीच घेतलेल्या दृष्टिकोनाचा विचार करता, या सर्व निर्णयांचे पुनरुत्पादन करणे आवश्यक असल्याचे आम्ही मानत नाही.

३५. या दुरुस्तीनंतरही जल्लीकटू आणि इतर दोन उपक्रम हे तीन विधिमंडळांच्या कायदेशीर क्षमतेच्या पलीकडे असू शकतात का, असा प्रश्न पुढे येतो. आम्ही आधीच असे मत मांडले आहे की तीन दुरुस्ती कायदे परिणामी नियम किंवा अधिसूचनांसह एकत्र वाचावे लागतील. आमच्या मते, एकदा कायद्यांचा भाग मानले गेलेले हे नियम, या खेळांच्या आयोजनाच्या पद्धतीमध्ये बदल करतात आणि आमच्या मते, हे नियम, एकदा कायद्याचा भाग म्हणून मानले गेलेले, या खेळांचे आयोजन करण्याच्या पद्धतीत बदल करतात आणि एकदा या तरतुदी लागू झाल्यानंतर, १९६० कायद्याच्या उपरोक्त दोन तरतुदींद्वारे (म्हणजे कलम ३ आणि

११(कलम ३ आणि ११(१)(अ) आणि (म) यापुढे आकर्षित होणार नाहीत. अशा प्रकारे, ए. नागराज (वर नमूद केलेले) यांच्या निर्णयाला मागे टाकण्याचा प्रयत्न केल्यामुळे दुरुस्ती कायदे निरर्थक आहेत हा युक्तिवाद कायम ठेवला जाऊ शकत नाही कारण ज्या स्वरूपात आणि ज्या पद्धतीने आक्षेपार्ह कारवाया केल्या गेल्या त्या पद्धतीचा विचार करून त्या निर्णयाचा आधार बदलण्यात आला आहे.

३६. याचिकाकर्त्यांचा असा युक्तिवाद आहे की तीन वैधानिक साधनांनी विचारात घेतलेल्या बदललेल्या प्रक्रियेनंतरही, या खेळांमध्ये बैलांच्या सहभागामध्ये अनैच्छिकतेचा एक मजबूत घटक तसेच वेदना आणि दुःखाचा काही घटक समाविष्ट असतो. टी. एन. गोदावर्मन थिरुमुलपद-विरुद्ध भारतीय संघ आणि इतर [(२०१२) ४ एस. सी. सी. ३६२], पर्यावरण कायदा केंद्र, वर्ल्ड वाइड फंड-विरुद्ध भारतीय संघ आणि इतर [(२०१३) ८ एस. सी. सी. २३४] आणि एन. आर. नायर आणि इतर -विरुद्ध भारतीय संघ आणि इतर [(२००१) ६ एस. सी. सी. ८४] या प्रकरणांमध्ये, प्राण्यांना क्रूरता न लादता सन्मानाने जीवन जगण्याचा नैसर्गिक कायद्यात अंतर्निहित अधिकार आहे आणि हे तत्त्व जल्लीकटू, कंबाला आणि बैलगाडी शर्यतीवर बंदी घालण्यासाठी विस्तारित करण्याचा प्रयत्न केला जातो. एन. आर. नायर (उपरोक्त) च्या बाबतीत असे म्हटले गेले होते की, प्राण्यांमध्ये वेदना आणि दुःख सहन करण्याची क्षमता असते आणि त्यांना त्यांच्या जागा आणि शरीरावरील निर्बंधांची आणि इतर प्रकारच्या शारीरिक अस्वस्थतेची भीती असते. परंतु आम्हाला या निर्णयांचा संदर्भ घेण्याची गरज नाही कारण प्राण्यांना वेदना आणि दुखापत होणार नाही याची खात्री करण्याची मानवांची जबाबदारी आम्ही स्वीकारतो. तथापि, कोणत्याही प्रकारच्या वेदना आणि दुःखापासून प्राण्यांना संपूर्ण संरक्षण देण्यासाठी आमचे अधिकारक्षेत्र विस्तारत नाही. १९६० च्या कायद्याची व्यापक संकल्पना म्हणजे प्राण्यांना

अनावश्यक वेदना आणि दुःखापासून संरक्षण दिले पाहिजे. हा पैलू ए. नागराजाच्या (वरील) प्रकरणात हाताळला गेला आहे. हा दृष्टीकोन १९६० च्या कायद्याच्या कलम ११ च्या अगदी तीन दुरुस्तीपूर्वीच्या साध्या वाचनावरून स्पष्ट होईल, ज्यामध्ये एखाद्या व्यक्तीच्या प्राण्यांच्या मालकीच्या संकल्पनेत आणि उपरोक्त खेळांमध्ये या प्राण्यांना कामावर ठेवण्याच्या अशा व्यक्तीच्या अधिकारात व्यत्यय न आणता विधिमंडळाने संतुलन साधण्याचा प्रयत्न केल्याचे दिसते. या निकालात आम्ही यापूर्वीच या मुद्द्यावर आमची मते व्यक्त केली आहेत.

३७. राज्यघटना प्राण्यांच्या कोणत्याही मूलभूत अधिकाराला मान्यता देत नाही या आधारावर आपण पुढे जात असताना, आपल्याला १९६० च्या कायद्याच्या तरतुदींविरुद्धच्या तीन कायद्यांच्या वैधतेची चाचणी अनुच्छेद ४८, ५१-ए (जी) आणि (एच) च्या घटनात्मक तरतुदींसह करावी लागेल. ई. पी. रोयप्पा-विरुद्ध-तामिळनाडू राज्य इतर [(१९७४) ४ एस. सी. सी. ३], अजय हासिया आणि इतर -विरुद्ध-खालिद मुजीब सेहरावर्दी आणि इतर [(१९८१) १ एस. सी. सी. ७२२] जोसेफ शाइन-विरुद्ध-भारतीय संघ [(२०१८) २ एस. सी. सी. १८९] या प्रकरणांमध्ये या न्यायालयाने खटल्यांचा निकाल दिल्यानंतर आमच्या घटनात्मक न्यायशास्त्राचा पाया बनलेल्या यादृशिकतेच्या कसोटीवरही तिन्ही कायद्यांना सामोरे जावे लागेल.

३८. विशेषतः बैलगाडी शर्यतीच्या प्रथेवरील बंदीमुळे शेतीच्या उद्देशाने उपयुक्त असलेल्या गुरांच्या विशिष्ट शैलीचे अंतिम पतन होऊ शकते आणि त्यामुळे उपरोक्त दुरुस्ती कायदे भारतीय राज्यघटनेच्या सातव्या अनुसूची दुसऱ्या यादीतील १५ व्या नोंदीशी संबंधित मानले जातील, असे तथ्यात्मक युक्तिवाद मांडण्यात आले आहेत. परंतु आम्हांनाचे स्वरूप लक्षात घेता, आमचे असे मत आहे की मूलभूतपणे/तत्त्वतः, दुरुस्ती कायदे प्राण्यांवरील क्रूरता रोखण्याच्या प्रश्नावर तोडगा काढण्याचा प्रयत्न करतात. महाराष्ट्र दुरुस्ती कायद्याची मुदत आणि

त्याची प्रस्तावना त्या व्याख्येकडे निर्देश करते आणि सुधारणांचा उद्देश प्रामुख्याने समवर्ती सूचीच्या बाब १७ शी संबंधित आहे. त्यामुळे महाराष्ट्र दुरुस्ती कायदा पशुधनाचे संवर्धन , संरक्षण आणि सुधारणा आणि प्राण्यांचे रोग प्रतिबंध, पशुवैद्यकीय प्रशिक्षण आणि सराव यासाठी करण्यात आला आहे हा युक्तिवाद आम्ही नाकारतो.उपरोक्त दुरुस्ती कायदा रद्द करून रिट याचिकाकर्त्यांना जी बंदी आमच्याकडून लावायची आहे, जर बैलगाडी शर्यतींशी संबंधित शेतकरी आणि लोकांच्या जीवनमानावर विपरित परिणाम होऊ शकतो हा युक्तिवाद आहे, आम्हाला या युक्तिवादाकडे लक्ष देण्याची गरज नाही. १९६० च्या कायद्याच्या तरतुदींचे उल्लंघन केले जात आहे की नाही या प्रश्नावर आम्ही या निकालात चर्चा केली आहे, जसे की ए. नागराज (वर नमूद केलेल्या) याच्या बाबतीत तीन दुरुस्ती कायद्यांपूर्वी ठरवण्यात आले होते.या बंदीचा त्या राज्यातील लोकांच्या उपजीविकेवर होणारा परिणाम आंतरवादीय अर्ज .१७०३४६/२०२२ मध्ये दर्शविला गेला आहे. या गोवंश क्रीडामुळे १९६० च्या कायद्याच्या तरतुदींचा भंग झाला असे जर आपण गृहीतधरले तर झालेली फसवणूक समजून येऊन ती भारतीय राज्यघटनेच्या कलम १९ (६) मध्ये नमूद केलेल्या वाजवी निर्बंध कलमांतर्गत आली असती. अशा परिस्थितीत , भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद २१ च्या स्थापित केलेल्या प्रक्रियेच्या आधारावर त्या संबंधी बनवलेल्या कायद्यालाही या आव्हानाच्या संबंधात संरक्षण दिले जाईल.

३९. ए. नागराजा (उपरोक्त) यांच्या निर्णयात, या न्यायालयाच्या खंडपिठाने याचिकाकर्त्यांच्या दाव्याची तपासणी करताना असे म्हटले की जल्लीकटू केवळ बैलांनाच नव्हे तर मानवांनाही धोकादायक आहे आणि अशा घटनांमध्ये अनेक सहभागी आणि प्रेक्षकांना दुखापत झाली आहे. मानवांच्या बाबतीत, त्यांच्या दुखापतींना सामान्य कायद्यात 'व्होलेंटी नॉन फिट इंजुरिया' म्हणून ओळखले जाणारे अपकृत्य तत्त्व आकर्षित होईल.

४०. आपण आधीच चर्चा केलेल्या गोष्टींच्या प्रकाशात, आपल्याला संदर्भित केलेल्या

पाच प्रश्नांची उत्तरे आपण खालील अटींमध्ये देत आहोत :

- १) तामिळनाडू दुरुस्ती कायदा हा आभासी विधीनियम/विधिविधान नाही. हे भारतीय राज्यघटनेच्या सातव्या अनुसूचीच्या तिसऱ्या यादीतील नोंद १७ शी तत्त्वतः संबंधित आहे. यामुळे संबंधित खेळांमध्ये प्राण्यांवरील क्रूरता कमी होते आणि एकदा दुरुस्ती कायदा, त्यांचे नियम आणि अधिसूचना लागू झाल्यानंतर, उपरोक्त खेळ १९६० च्या कायद्याच्या कलम ३,११ (१) (अ) आणि (म) द्वारे दूर करण्याचा प्रयत्न केल्या जाणाऱ्या अपायच्या कक्षेत येणार नाहीत.
- (२) जल्लीकटू हा गोवंश क्रीडाप्रकाराचा एक प्रकार आहे आणि तामिळनाडू राज्यात किमान गेल्या काही शतकांपासून तो सुरू आहे, आम्ही आमच्यासमोर प्रस्तुत केलेल्या साहित्यावर समाधानी आहोत. या स्पर्धेत मूलतः एक बैल असतो जो रिंगणात मुक्त केला जातो आणि मानवी सहभागींना खेळा मध्ये गुण मिळवण्यासाठी त्याचे कुबड पकडायचे असते. परंतु हे तामिळ संस्कृतीचा अविभाज्य भाग बनले आहे की नाही यासाठी अधिक तपशीलवार धार्मिक, सांस्कृतिक आणि सामाजिक विश्लेषणाची आवश्यकता आहे, जे आमच्या मते, न्यायपालिका हाती घेऊ शकत नाही. तामिळनाडू दुरुस्ती कायदा हा एखाद्या विशिष्ट राज्याचा सांस्कृतिक वारसा जतन करण्यासाठी आहे का, हा एक वादग्रस्त मुद्दा असून तो लोकसभेत सोडवावा लागेल. हा न्यायालयीन चौकशीचा भाग नसावा आणि विशेषतः याचिकाकर्ते आणि प्रतिवादींनी आमच्यासमोर उद्धृत केलेल्या मजकुराच्या स्वरूपात विचाराधीन क्रियाकलाप आणि सामग्रीचा विचार करता, हा प्रश्न रिट कार्यवाहीमध्ये निर्णायकपणे निर्धारित केला जाऊ शकत नाही. विधिमंडळाची प्रक्रिया आधीच हाती घेण्यात आली असल्याने आणि जल्लीकटू हा तामिळनाडूच्या सांस्कृतिक वारशाचा भाग असल्याचे आढळून आल्याने, आम्ही विधिमंडळाच्या या दृष्टिकोनात व्यत्यय आणणार नाही. जल्लीकटूचे सादरीकरण हा तामिळनाडू राज्यातील लोकांच्या सांस्कृतिक वारशाचा भाग नाही, हे ए. नागराजाच्या बाबतीत प्रतिबिंबित झालेले मत आम्ही स्वीकारत नाही. या

निष्कर्षपर्यंत पोहोचण्यासाठी न्यायालयासमोर पुरेशी सामग्री होती असे आम्हाला वाटत नाही. दुरुस्ती कायद्याच्या प्रस्तावनेत जल्लीकट्टूचे वर्णन असे केले गेले आहे की तो तामिळनाडूच्या संस्कृती आणि परंपरेचा भाग आहे. ए. नागराज (वर नमूद केलेले) या खटल्यात विभागीय खंडपीठाला सांस्कृतिक दृष्टीकोन निराधार वाटला आणि बैलांना ज्या प्रकारे वेदना आणि त्रास दिला जातो त्याचा संदर्भ देत, विभागीय खंडपीठाने असा निष्कर्ष काढला की अशा उपक्रमांमुळे १९६० च्या कायद्याच्या कलम ३ आणि ११ (१) (अ) आणि (म) चे उल्लंघन होते. विशिष्ट प्राणी-खेळ हे एखाद्या प्रदेशाच्या किंवा समुदायाच्या सांस्कृतिक परंपरेचा भाग आहेत की नाही हे ठरवण्यासाठी विधिमंडळ ही राज्याची सर्वात योग्य शाखा आहे या आधारावर जरी आपण पुढे गेलो, तरी अशा सांस्कृतिक कार्यक्रमांमुळे किंवा परंपरेमुळे कायद्याचे उल्लंघन होत असल्यास दंडात्मक परिणाम भोगावे लागतील. राज्याच्या सांस्कृतिक परंपरेचा भाग असल्याच्या आधारावर अशा उपक्रमांचे समर्थन केले जाऊ शकत नाही. ए. नागराज (उपरोक्त) मध्ये, १९६० च्या कायद्याच्या कलम ३ आणि ११ (१) (अ) आणि (म) चे निर्बंध आकर्षित करण्यासाठी खेळ आयोजित केले गेले होते कारण ते ज्या पद्धतीने केले जात होते. नियमांसह वाचलेल्या दुरुस्ती कायद्यात वेदना आणि त्रास मोठ्या प्रमाणात कमी करण्याचा आणि पारंपरिक खेळ सुरू ठेवण्याचा प्रयत्न आहे. या दुरुस्तीला राष्ट्रपतींची मंजूरी मिळाल्यानंतर, राज्याच्या कारवाईत कोणताही दोष आहे असे आम्हाला वाटत नाही. गोवंश खेळ म्हणून 'जल्लीकट्टू' हा खेळ पूर्वी ज्या पद्धतीने खेळला जात होता त्यापेक्षा वेगळा असला पाहिजे आणि तामिळनाडूच्या नियमांनुसार या खेळांचे आयोजन करण्यास परवानगी असेल.

- (३) बैलांच्या स्थानिक जातींचे अस्तित्व आणि कल्याण सुनिश्चित करण्यासाठी तामिळनाडू दुरुस्ती कायदा तत्वतः प्रभावी नाही. हा कायदा भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद ४८शी देखील संबंधित नाही. या दुरुस्ती कायद्याचा आनुषंगिक परिणाम विशिष्ट प्रकारच्या बैलांच्या जातीवर पडू शकतो आणि शेतीच्या कामांवर परिणाम होऊ शकतो, परंतु तत्वतः स्थूलपणे हा कायदा भारतीय राज्यघटनेच्या सातव्या अनुसूची तिसऱ्या यादीतील नोंद क्रमांक १७ शी संबंधित आहे.

- (४) या प्रश्नाचे आमचे उत्तर नकारात्मक आहे. आमच्या मते, तामिळनाडू दुरुस्ती कायदा कलम ५१-ए (जी) आणि ५१-ए (एच) च्या विरोधात जात नाही आणि तो भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद १४ आणि २१ च्या तरतुदींचे उल्लंघन करत नाही.
- (५) तामिळनाडू सुधारणा कायदा त्या संदर्भात तयार केलेल्या नियमांसह वाचलेला आहे, तो ए. नागराज (सुप्रा) प्रकरणातील निकालाच्या गुणोत्तराच्या आणि १६ नोव्हेंबर २०१६ रोजी दिलेल्या या न्यायालयाच्या निकालाच्या विरुद्ध नाही. ए. नागराजा (सुप्रा) या निकालाचे पुनरावलोकन करा कारण आम्हाला असे वाटते की उपरोक्त दोन निकालांमध्ये निदर्शनास आणलेल्या दोषांवर त्या संदर्भात केलेल्या नियमांसह वाचलेल्या राज्य दुरुस्ती कायद्याने मात केली आहे.

४१. तामिळनाडू दुरुस्ती कायद्यावरील आमचा निर्णय महाराष्ट्र आणि कर्नाटक दुरुस्ती कायद्यांनाही मार्गदर्शन करेल आणि आम्हाला तिन्ही दुरुस्ती कायदे वैध कायदे असल्याचे आढळले.

४२. तथापि, आम्ही निर्देश देतो की अधिनियम /नियम/अधिसूचनेत समाविष्ट असलेल्या कायद्याची अधिकाऱ्यांद्वारे काटेकोरपणे अंमलबजावणी केली जाईल. विशेषतः, आम्ही निर्देश देतो की जिल्हा दंडाधिकारी/सक्षम अधिकारी त्याच्या नियम/अधिसूचनांसह सुधारित केलेल्या कायद्याचे काटेकोर पालन सुनिश्चित करण्यासाठी जबाबदार असतील.

४३. हस्तक्षेपासाठीच्या सर्व आय. ए(आंतरवादीय अर्जांना) ला वरील अटींमध्ये परवानगी आहे. आम्ही संदर्भित प्रश्नांची उत्तरे दिली असल्याने, रिट याचिका प्रलंबित ठेवण्यात कोणताही हेतू साध्य होईल असे आम्हाला वाटत नाही. सर्व रिट याचिका फेटाळल्या जातील. अपील आणि हस्तांतरित खटला देखील वरील अटींमध्ये निकाली काढला जाईल.

४४. इतर प्रलंबित अर्ज असल्यास त्यांचा देखील निपटारा केला जातो.

४५. खर्चाबाबत कोणताही आदेश नाही.

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याची कारणाकरता वापर करता येणार नाही. तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.
